

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**«Астрономія в системі ранньосередньовічних уявлень про світ
(за матеріалами «Етимологій» Ісидора Севільського)»**

**«Astronomy in the Early Medieval Worldview
(from *Etymologiae* by Isidore of Seville)»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Ніщун Владислав Вікторович

Керівник к.і.н., доц. Чепіженко В. В. _____

Рецензент д.філос.н., проф. Довгополова О. А.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2023 р.

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № ____ від _____ 2023 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Аналіз джерельної бази та характеристика історіографії.....	9
1.1. Джерельна база дослідження.....	9
1.2. Історіографія дослідження.....	10
Розділ 2. Ісидор Севільський: біографія та діяльність.....	15
2.1. Життєвий шлях Ісидора Севільського.....	15
2.2. Особливості світогляду та системи писання Ісидора Севільського..	21
Розділ 3. Творча спадщина Ісидора Севільського як аспект розуміння його таланту й актуальних знань епохи Вестготського відродження.....	34
Розділ 4. Астрономічні уявлення в філософії Ісидора Севільського.....	47
Висновки.....	71
Список джерел та літератури.....	74

ВСТУП

Серед великої кількості вчених, літераторів та філософів й богословів доби Середніх віків, ім'я Ісидора Севільського (Святого Ісидора Севільського, біля 560 – 636/637 рр.) по-праву займає особливе місце. Цей вчений муж, що жив та творив у Королівстві Вестготів на теренах Піренейського півострову (Вестготській Іспанії), що існувало у 418-718 рр. без усяких сумнівів може вважатися першим по хронології, а можливо і по своїй науковій та літературній спадщині лицем у середньовічній європейській науці та літературі.

Ісидор Севільський виявився вкрай талановитою людиною, яка в своїй особі поєднувала і церковного діяча і педагога (причому, з сучасної точки зору педагога-новатора і педагога-універсала, оскільки в рівній ступені міг успішно і висловлюючись сучасними термінами – креативно, викладати і в системі початкової і середньої і вищої школи), і вченого, причому в категорії вченого-енциклопедиста і літератора, якій однаково міг «гратися» і прозою і поезією. Одночасно Ісидор Севільський виявився талановитим та успішним істориком, філософом як світського так і духовного плану, музикознавцем та теоретиком музики. І це в ситуації, коли він займав і поважну керівну церковну посаду – архієпископа Гіспальського (Севільського).

Ісидор Севільський без сумніву був універсальною по своїм знанням та діяльності людиною Середньовіччя. Втім, він куди більше виявився людиною, яка де-факто заклала основи сучасної педагогіки, причому в сенсі педагогіки вищої школи він був тим, хто по-суті її винайшов та сформулював її головні, універсальні та базові принципи. І не тільки теоретично їх у своїх творах обґрунтував, а й перевіряв на практиці у Гіспальської (тобто в сучасному іспанському місті Севілья) кафедральної школи, очільником якої він був у 600-636 рр. А його фундаментальні праці «Етимології», «Настанови королю Сісебуту» та «Синоніми або стenanня грішної душі», заклало основи навчання в

сучасних європейських університетах, втім переважно тільки Західної Європи й Північної Америки. Тому сьогодні Ісидор Севільський заслужено вважається покровителем студентів і професорів Західного світу.

Втім, не менш значущим новаторством Ісидора Севільського стало те, що він як науковець-універсал вперше в історії, спробував, причому вкрай успішно, акумулювати у серії своїх творів усі накопичені до того часу його попередниками різних епох та країн (щоправда тільки доби Античності, тобто греками та римлянами) знання. Причому по всім наукам та сферам людського буття без виключення на момент його активного творчого життя. Через це, саме Ісидор Севільський абсолютно справедливо вважається засновником енциклопедичного знання та енциклопедій, як абсолютно особистої категорії книг. І саме завдяки цьому акумулюванню на момент його - Ісидора Севільського життя накопичених людством знань, що вже у нашу епоху, а саме 4 квітня 1998 р. енциклікою знаменитого Папи Римського Іоана Павла II, святий (а канонізований Католицькою церквою він був ще у 1598 р.) Ісидор Севільський був проголошений святим же покровителем Інтернету, комп'ютера та комп'юторщиків (відповідне свято встановлено як раз в день святого Ісидора Севільського – 4 квітня).

При усьому вищеописаному, вивчаючи саме наукову спадщину Ісидора Севільського – церковника, що жив та творив в добу Середніх віків, хоча і в ранішній їх період (перша третина VII ст.), приходить констатувати факт того, що його науковий доробок по цілій низці дисциплін, йде у розріз з офіційною позицією в подальшому Римо-Католицької церкви (офіційно такою вона стала лише у 1054 р. після «Великої Схізми»). Причому він оформлений виключно як світська, а не релігійна праця. Більше того, значна кількість сформульованих Ісидором Севільським положень, по цілій низці дисциплін, актуальна й зараз. Це одночасно дивує й захоплює, але в той же самий час ставить традиційні питання «Чому?» та «Як?».

Саме тому, **науковою актуальністю** нашої роботи стало виявлення обґрунтування саме наукового, а не духовного (канонічного) підходу до лише однієї з проаналізованих Ісидором Севільським наук – Астрономії в сенсі визначення її місця в системі ранньосередньовічних уявлень про світ та впливу на формування світогляду представників доби Середніх віків. Це тим більше важливо саме тому, що в історіографії, яка присвячена епохі Середньовіччя, постійно показується антагонізм церковного та наукового світоогляду та світосприйняття. І не на порожньому місті. Достатньо згадати прикрий долі Галілео Галілея та великого, втім нещасного Джордано Бруно.

Втім в працях Ісидора Севільського релігійного начала при аналізі саме астрономії нема. А сама Християнська, а з 1054 р. Католицька церква не тільки визнає наукову та літературну спадщину цієї людини, а й канонізує як його самого, так і його, зазначені в чисельних книгах Ісидора Севільського постулати.

Чому так? Адже з офіційною позицією Західної церкви астрономічний наробок, верніше його представлення в знаменитій багатотомній праці Ісидора Севільського «Етимології» абсолютно не сходяться...

Об'єкт дослідження – наукові (в широкому сенсі) й астрономічні (у вузькому контексті) знання у Західній Європі в добу раннього Середньовіччя та в умовах Вестгоської Іспанії.

Предмет дослідження – астрономічні уявлення про світ в творчій спадщині Ісидора Севільського та його безпосередніх попередників доби раннього Середньовіччя й послідовників.

Мета дослідження полягає у виявленні основних ідей Ісидора Севільського в галузі астрономії в сенсі і системі ранньосередньовічних уявлень про світ, відтворення моделі саме християнського світосприйняття цієї науки (знання) в творчій спадщині Ісидора Севільського, проєкції їх прогресивних складників на сучасні представлення астрономії як науки, так і навчальної

дисципліни причому у виключно історичному контексті наукового й суспільного пізнання.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати науковий (історіографічний) доробок в аспекті вивчення біографії та писемної спадщини Ісидора Севільського;
2. Відобразити життєвий шлях та науково-літературну діяльність Ісидора Севільського;
3. Розкрити специфіку творчості Ісидора Севільського в аспекті його світогляду та конкретних підходів до своєї науково-літературної діяльності;
4. Виявити основоположні ідеї в галузі астрономії у працях Ісидора Севільського;
5. З'ясувати передумови формування специфічних рис та поглядів Ісидора Севільського не тільки на цю дисципліну, а взагалі на систему його наукового писання;
6. Визначити співвідношення наукового астрономічного знання та християнського уявлення про світ в контексті ранньосередньовічних реалій;

Хронологічні межі дослідження охоплюють так звану епоху Вестготського відродження, тобто кінця VI – початку VII ст., яка щасливим чином співпала з життєдіяльністю Ісидора Севільського. Нижня хронологічна межа – кінець VI століття – зумовлена початком науково-літературної діяльності Ісидора Севільського, й початком кодифікації ним, накопичених до того часу астрономічних знань та уявлень про світ. Верхня хронологічна межа – 636/637 рік (роки) – тобто дати смерті Ісидора Севільського, що призвела до припинення його науково-енциклопедичної та літературної діяльності.

Географічні межі дослідження охоплюють терени Королівства вестготів (Вестготської Іспанії) на момент життя та творчості Ісидора Севільського. Географічно це території сучасної Іспанії, без Балеарських та Канарських островів, але включаючи її північно-африканський анклав Сеута, Португалії, без

Азорських островів та острову Мадейра та південно-східної Франції – конкретно історичної області на узбережжі Середземного моря - Септиманія.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв’язання завдань дипломної роботи застосовано низку загальних та специфічних методів наукового пізнання, які сприяли вивченню творчої спадщини Ісидора Севільського в галузі астрономії та астрономічного загального й наукового світосприйняття доби раннього середньовіччя. Метод аналогії застосовувався нами для проведення паралелей між середньовічними й сучасними уявленнями про астрономію; Етимологічний метод, застосовуваний у практиці Ісидора Севільського для класифікації та походження наук і мистецтв. Структурний аналіз – виявився корисним для дослідження специфічної структури творів Ісидора Севільського. Історико-ретроспективний метод сприяв вивченню внеску Ісидора Севільського в європейську науку та кодифікацію наукових та інших знань у галузі астрономічних уявлень про світ. Метод термінологічної селекції застосовувався з метою відбору, уточнення й осучаснення системи окремих термінів, уживаних в релігійних й світських колах Вестготської Іспанії. Метод реконструкції – був прийнятий нами для відтворення подій культурно-історичного процесу на Піренейському півострові в добу Вестготського королівства (418-718 pp.).

Структура роботи. Випускний твір складається зі вступу, чотирьох розділів, другий з яких розділений на два підрозділи, висновків та списку джерел й літератури. Останній налічує 25 найменувань, з яких 6 джерел, що належать безпосередньо Ісидору Севільському. Використані джерела та історіографія представлені на українській, латинській та англійській мовах і розміщені на 4 сторінках. Загальний обсяг тексту випускної роботи – 74 сторінки.

Перший розділ - **«Аналіз джерельної бази та характеристика історіографії»** розкриває специфіку джерел по темі та особливості існуючої на сьогодні історіографії по темі. Його особливістю, яка раніше не була

представлена в історичних працях в яких аналізувався життєвий, релігійний, науковий та літературний шлях Ісидора Севільського полягає у активному залученні та характеристики довідниково-енциклопедичної літератури, присвяченої цій неординарній людині.

Другий розділ - **«Ісидор Севільський: біографія та діяльність»**, розділений на два підрозділи. Перший з них розкриває життєвий шлях цього церковного та наукового діяча ранньосередньовічної доби. Здебільшого він побудований у хронологічному порядку на підставі, насамперед актуальних на сьогодні енциклопедичних видань. Такий підхід був нами прийнятий спеціально аби віддати данину поваги Ісидору Севільському як засновнику сучасного енциклопедизму. Другий же підрозділ цього розділу присвячений особливостям світогляду та системі написання чисельних та вкрай різноманітних творів великим вестготом.

Третій розділ – **«Творча спадщина Ісидора Севільського як аспект розуміння його таланту й актуальних знань епохи Вестготського відродження»**, аналізує у межах нашого випускного твору основні групи його монографій та серійних, по факту енциклопедичних видань. Тут ми наводимо їх відносно повну характеристику та особливо розкриваємо причини не витримування ним предмету відповідних робіт (книг, томів).

Четвертий розділ – **«Астрономічні уявлення в філософії Ісидора Севільського»** - є ключовим нашого випускного дослідження, оскільки саме він розкриває предмет обраної нами теми. Саме в цьому розділі представлена астрономія як наукова й педагогічна дисципліна та астрономічні аспекти в системі ранньосередньовічних уявлень про світ. Тут також, за для розкриття астрономічних поглядів Ісидора Севільського ми активно цитуємо його з першоджерела.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРІОГРАФІЇ

1.1. Джерельна база дослідження відповідає специфіці теми та складається із 6 літературно-наукових праць, які належать самому Ісидору Севільському. Нами всі джерела були умовно розділені на дві умовні групи, рівноцінні між собою по чисельності, втім не по значенню.

Першу групу джерел складають першоджерела, а саме головний твір Ісидора Севільського «Етимології або Початки». В даному випадку три перші його роботи з цього 20-томного видання. Саме в цьому творі найбільш повно і якісно відобразилася позиція Ісидора Севільського стосовно 7 поважних для Середньовіччя, наукових, а головне навчальних дисциплін: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики й астрономії, яка як раз і є предметом нашого випускного дослідження,

Причому саме в Книзі III «Про чотири математичні дисципліни» й найповніше відобразилися уявлення Ісидора Севільського про астрономію та погляди на цю дисципліну, що узгодили християнську мораль із астрономічними досягненнями Античності [1]. Більше того, I [2], II [3] та особливо III книга [1] «Етимології, або Початки» - унікального науково-пізнавального й кодифікованого просвітницько-енциклопедичного твору Ісидора Севільського у 20 книгах, показують нам – сучасним дослідникам систему поважних дисциплін, а головне – шлях Ісидора Севільського щодо вироблення відношення та чіткої наукової позиції відносно астрономії [1].

Саме аналіз першоджерела [1] та його активне використання й цитування на сторінках нашого випускного твору, особливо в його останньому, втім, концептуальному розділі, як раз і призвели нас до висновків про те, що в уяві Ісидора Севільського, астрономія, не дивлячись на те, що вона йшла останньою серед 7 вільних, як тоді говорили мистецтв і займала місце після музики, а з

чотирьох математичних дисциплін розглядалася як єдина не самостійна, була виключно наукою і наукою академічною, тобто тою, якою на вкрай серйозному рівні слід займатися.

До другої групи джерельного базису нашого випускного твору увійшли джерела, які є іншими творами й напрацюваннями Ісидора Севільського. Втім працями, в яких хоча і не відображається в принципі астрономічне знання того часу і компілятором чи кодефікатором котрого у Книзі III «Етимології» як раз і виступив Ісидор Севільський, проте з цих джерел у нас відкривається можливість з'ясувати погляди великого автора на різні сфери людського буття та зрозуміти його творчий підхід. В нашому випускному творі ми використали дві виключно історичні праці Ісидора Севільського: «Загальна хроніка» [4] та «Історія готів» (в даному випадку дещо скорочений варіант його повної праці «Історія готів, вандалів та свевів») [6].

Остання (інша) робота Ісидора Севільського «Сентенції» [4] носить здебільшого релігійно пізнавальний характер. Втім, через цю працю вкрай характерно можна побачити Ісидора Севільського як оригінального творця слова, термінів та філологічних конструкцій.

1.2. Історіографія дослідження представлена в кількох групах.

Першу групу складають роботи авторів, які спеціально займалися дослідженням творчості й життєвого шляху Ісидора Севільського. Слід відмітити, що не дивлячись на загальну відомість першого в Європі енциклопедиста, відносно мало науковців займаються дослідженням як його літературного й наукового доробку так і висвітленням його життєвого шляху конкретно. Умовно, цю історіографічну групу слід розділити на дві підгрупи по титульним напрямам дослідження.

До першої підгрупи слід віднести загальні, чи навіть фундаментальні праці, автори яких ретельно і не упереджено розглядають життя й систему

роботи та реальний зміст та значення праць Ісидора Севільського. В цій підгрупі особливо слід виділити єдину англomовну монографічну роботу 4-х сучасних британських та американських авторів С. Барні, В. Льюїс, Дж. Бич та О. Бергхофа «Етімології Ісидора Севільського. Компеляція». Головну цінність цієї роботи являють факти, процеси і історії написання, публікації й поширення як в добу як Вестготського відродження так і в подальші періоди європейського Середньовіччя головної праці майбутнього святого покровителя Іспанії. Всі вони взяті з оригінальних джерел, які й досі залишаються не перекладеними зі середньовічної латини [17].

Друга підгрупа першої групи історіографічних матеріалів належить перу виключно українських дослідників. Це пов'язано насамперед з тим, що в нашій державі, дослідження життя й творчості Ісидора Севільського пов'язано переважно з його освітньою сферою. Причини саме такого підходу до спадщини цієї не ординарної людини серед науковців сучасної й незалежної України на сьогодні виявити не можливо. Втім, оцінити саме науковий доробок українських вчених цілком можна.

Саме з робіт М.А. Собуцького [14] та колективу полтавських авторів та педагогів на чолі з І.В. Цебрій [9] ми можемо виявити процес формування, хоча і в освітянському полі лише, поглядів Ісидора Севільського, розкрити його практичний шлях в педагогіці й розглянути в значній ступені усю систему його наукової та літературної творчості.

Причому в найбільш повному і закінченому вигляді саме цей (освітній) напрям теоретичної та практичної діяльності Ісидора Севільського, у вкрай цікавому та надзвичайно інформативному сенсі представлений в статтях та чудовій дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії полтавського вченого-педагога М. Г. Сайбекова [11], [12].

До цієї ж підгрупи історіографії слід віднести й публікації сучасних українських авторів в системі Інтернет. Слід зазначити, що науковий та

релігійний світ сучасної України звертає увагу насамперед на Ісидора Севільського як на видатного християнського автора [7], [16], вченого і письменника, який з 1998 р. став святим покровителем Інтернету (звітці і специфіка в описі його біографії та діяльності) [15].

Другу і останню і специфічну групу історіографічних джерел та матеріалів складають науково-енциклопедичні видання. Використання саме них, особливо у другому розділі нашої роботи, як зазначалося вище у вступі є свого роду нашою даниною Ісидору Севільському, як засновнику саме європейського та навіть сучасного світового енциклопедизму.

В першу чергу нами використовувалися сучасні західні енциклопедичні видання, представлені на сторінках Інтернету у електронному форматі, рівно як і оцифровані західні енциклопедичні видання початку ХХ ст., які вже давно вважаються класичними.

Так з цієї підгрупи використовувалися свідчення з класичної Британської енциклопедії 1911 р. [18], Католицької енциклопедії 1913 р. [22] та Словника християнської біографії та літератури до кінця шостого століття [22].

Більш представницька підгрупа сучасних електронних енциклопедичних видань. В першу чергу це Енциклопедія «Британніка», Католицької енциклопедії Нового Адента, [24] Нова світова енциклопедія [21], текст якої здебільшого повторює інформацію з англomовної Вікіпедії та Енциклопедичного альманаху перекладів та карт [21].

Слід зазначити, також і те, що вітчизняна енциклопедична література радянської доби абсолютно не визначала на своїх сторінках Ісидора Севільського. Так у відомій «Українській Радянській Енциклопедії» статті про нього нема, хоча у аналогічних радянських виданнях, ця особистість, хоча і дещо критично була у відповідних томах представлена [див: «Советская историческая энциклопедия», Т.6. М., 1965.с. 325-326; Большая Советская Энциклопедия, 3-е издание Т.10, М., 1972. с. 454]. Мало змінилося положення і

в добу незалежної України. Так в Українській літературній енциклопедії ім'я Ісидора Севільського задується лише у статті «Латинська література» у відповідному контексті [10], а у Великій Українській Енциклопедії відповідна стаття з початковими свідченнями про цю особистість подається як та, що потребує автора [8]. При цьому ніяк не можна сказати, що ім'я Ісидора Севільського в Україні не відомо. Його, як засновника європейського (Західної Європи насамперед) вказують навіть у студентських випускних творах.

Таким чином, історіографічний базис нашої роботи і в першу чергу твори самого Ісидора Севільського дають можливість вкрай чітко зрозуміти місце астрономії в його науково-енциклопедичних творах. По інших джерелах, в тому числі безпосередніх попередників та послідовників Ісидора Севільського є можливість відносно повно виявити місце астрономічної науки й відповідного знання в системі ранньосередньовічних уявлень про світ.

Джерельну базу доповнює вельме чисельна історіографія. Залучення різноманітних історіографічних джерел (у тому числі й сучасних інтернет-публікацій) дозволяє повністю розкрити життєвий шлях та науково-літературну, богословську й особливо педагогічну діяльність великого севільця. Втім, авторів більшості робіт цікавить насамперед Ісидор Севільський виключно як вчений-енциклопедист, педагог та для віруючих, або тих, хто має відношення до християнської, в першу чергу Римо-католицької церкви персон – як богослов та церковний філософ, звісно християнський.

Через це, значні досягнення, які були представлені в роботах Ісидора Севільського по інших дисциплінам, сучасних і попередніх авторів майже не цікавлять. І в контексті астрономії та астрономічного знання ситуація тут більш чим показова. Виключно тому, ретельне та скурпульозне дослідження саме місця астрономії в системі ранньосередньовічних уявлень про світ в першу чергу на підставі вивчення головної праці Ісидора Севільського «Етимології» є

перспективним напрямом розвитку історіографії відносно нього і без усіляких сумнівів є актуальною науковою задачею.

РОЗДІЛ 2

ІСИДОР СЕВІЛЬСЬКИЙ: БІОГРАФІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

2.1. Життєвий шлях Ісидора Севільського. Лише розпочата у Великій Українській Енциклопедії стаття про Ісидора Севільського (бл. 560–636), про нього говорить надзвичайно лаконічно: християнський письменник, екзегет, енциклопедист, церковний діяч; автор 20-томного енциклопедичного довідника «Етимологія»; Іспанія [8].

Втім, ця неординарна людина, якого в менш поширеному варіанті називають ще і Ісідор Іспанський (в тому числі і тому, що згідно католицької традиції, він став святим покровителем Іспанії в цілому) був ще і видатним істориком і богословом, причому останнім із західно-латинських отців, архієпископом Севільї та енциклопедистом [23].

Не дивлячись на поширену в історіографії традицію, називати його в тому числі й просто по імені – Ісидор, ми не будемо такому усталеному варіанті слідувати. Насамперед тому, що ця вкрай видатна та плодотворна за своєю науковою, релігійною та богословською спадщиною людина, заслуговує на те, щоб навіть без образливої фамільярності відносно нього, дослідники да й просто автори, що пишуть про нього та його життєвий і творчий шлях не допускали в принципі. Саме тому, в подальшому, цю неординарну особистість ми будемо називати згідно прийнятої в академічному середовищі системою – Ісидор Севільський. Більше того, оскільки він з 1598 р. був офіційно канонізований Римо-Католицькою церквою в якості святого, і цілком виправданим є зазначення цієї людини як святий Ісидор Севільський чи святий Ісидор Іспанський, або просто в контексті повторення його імені – Святий, ми цього правила підтримувати не будемо. Виключно тому, що згідно статті 35 Конституції України 1996 р., церква офіційно відділена від держави:

«Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [Конституція України. Стаття 35. Пункти 1, 3].

Виходячи з того, що випускний твір розробляється в офіційній державній організації системи вищої освіти (у Вищій школі), будь які висловлювання в релігійному контексті та термінології згідно людини, яка є по суті предметом нашого історичного, а тому за визначенням та законом світського дослідження, не є виправданими та припустимими.

Отже народився Ісидор Севільський приблизно у 560 р. у шляхетній сім'ї в Новому Карфагені (нині Картахена, Іспанія). Він був сином Северіана - видатного уродженця Картахени, який приїхав до Севільї приблизно під час народження Ісидора [19] та його дружини Феодори. Мав двох братів і сестру, які (згідно офіційної позиції католицької церкви) теж в подальшому стали святими [17].

Батьки Ісидора Севільського рано померли, тож про виховання молодших дітей піклувався старший брат Леандр, який в той займав посаду єпископа Севільї і набув широкої популярності завдяки успішному управлінню єпископською посадою, а також своїм численним богословським, історичним та науковим працям [18]. Молодший брат Ісидора Севільського - Фульгенцій головував у єпископстві Астиги. Сестра Ісидора Севільського - Флорентіна була монахиною і, як кажуть, керувала більш ніж сорока монастирями та тисячею чернечих [24].

З дитинства Ісидор Сивільський був при звичасний до аскетичного життя, скерованого на навчання й пізнання класичних творів, як християнських, так і

язичницьких, переважно античних авторів. Ісидор Севільський здобув початкову освіту в кафедральній школі Севільї. У цій установі, яка була першою у своєму роді в Іспанії, тривіум і квадрівіум викладав група вчених людей, серед яких був архієпископ Леандер – його старший брат. З такою старанністю він займався вивченням, що за напрочуд короткий час освоїв латину, грецьку та іврит [21].

В подальшому, через вище зазначені сімейні та адміністративні обставини Ісидор Севільський здобув повноцінну релігійну освіту в монастирі і незабаром відзначився у суперечках із аріанами. Завдяки Леандру він навчився відрізняти здорове вчення віри від єретичних домішок і ставитися до здобутків людської культури з повагою, яка згодом відбилася в його творах і в пастирському служінні [16]. Питання про те, чи прийняв Ісидор колись монаше життя чи ні, залишається відкритим, але хоча сам він, можливо, ніколи не був пов'язаний з жодним з релігійних орденів, він високо їх почитав.

Після смерті свого старшого брата Леандра, Ісидор Севільський у 599 чи у 600 р. змінив його на вищий у другому за значенням місті Вестготського королівства церковній посаді став єпископом (в подальшому – архієпископом) Севільї. При зведенні в сан єпископа він одразу проголосив себе покровителем ченців. Це обрання прийшлося на період, коли іспанська християнська церква була свідком численних соборів.

На своїй церковно-адміністративній посаді Ісидор Севільський піклувався про інтелектуальний та духовний розвиток кліру, засновував парафії, монастирі, школи й бібліотеки, уніфікував літургію. У 619 р. він вимовив анафему будь-якому священнослужителю, який якимось чином чіплявся до монастирів [24].

Ісидор Севільський скликав та очолив щонайменше два церковних синоди в Севільї - 619 р. й Толедо 633 р. На них, зокрема, був укладений Символ віри, використовуваний у Іспанії. Причому на останньому четвертому церковному соборі – до речі одним з найбільших і історії християнської, а в подальшому католицької церкви Іспанії, тобто на Раді у Толедо в 633 р., серед інших

політико-релігійних питань, було проголошено союз церкви та держави, толерантність до євреїв й однаковість іспанського народу [21].

Засідаючи у провінційних та національних радах, Ісидор Севільський грав важливу роль, особливо в Толедо в 610 р., в Севільї в 619 р. і в 633 р. в Толедо, (останні дві, як йшлося вище були виключно церковними соборами). Рішення прийняти на цих форумах глибоко змінили організацію християнської церкви в Іспанії [18].

На посаді архієпископа Севільї, Ісидор Севільський успішно продовжив діяльність свого брата і попередника Леандра - звернення вестготів з аріанства (єретичного вчення, яке що навчало, що Син Божий не дорівнює Богу-Отцю і не вічний) до ортодоксального християнства [23] й іншими методами і практиками боровся проти аріанства в цілому. На цьому шляху Ісидор Севільський ненастанно шукав рівноваги між діяльністю і спогляданням, вдивляючись у приклад Христа. Він писав: «Як належить любити Бога у спогляданні, так треба любити ближнього в учинках» [16].

Одночасно Ісидор Севільський спромігся покращити відносини з євреями до рівня віротерпимості [16], особливо після рішень його учня і навіть друга – короля Вестготського королівства Сісебута (566-621, роки правління – 612-621). Про це в своїй «Історії готів» Ісидор Севільський писав так: «На початку правління він (король Сісебут – *авт.*) змусив Євреїв перейти до Християнської віри, діючи з старанністю, проте "без знання", бо застосовував силу там, де треба застосовувати переконання» [6].

Приблизно у 600 р. (скоріше за все дещо пізніше) Ісидор Севільський заснував школу в Севільї і сам викладав у ній. Причому з початку свого існування цей навчальний заклад, який увійшов в історію як Гіспальська школа, був типовим монастирським навчальним закладом початкового та середнього типу. Однак пізніше (приблизно у 610 р.) Гіспальська школа виключно ідеям,

старанням та адміністративному й педагогічному таланту Ісидора Севільського перетворилось фактично на перше в світі Вищій навчальний заклад.

Освітній та літературний талант Ісидора Севільського, який дуже швидко проявився, нам відомий із доповідей сучасників. Єпископ Брауліо із Сарагоси (VII століття) пояснив, що Ісидор Севільський був «майстром різноманітних глибоких висловлювань, якість мови яких дозволяла йому адаптуватися до розуміння як освічених, так і неосвічених людей саме якістю мови своїх творів. Він називав 17 творів Ісидора Сивільського, проте зауважуючи, що можливо існувало й багато інших його праць [7]. Єпископ Ілдефонс з Толедо (VII століття) назвав Ісидора Сивільського «людиною, яка володіла багатьма чеснотами та талантами, що дивували публіку, учнів та братство церкви». Єпископ Ільдефон вказав на вісім відомих творів Ісидора Сивільського [12, с. 84].

Отже ми підходимо до характеристики найбільш значущої сторони життя Ісидора Севільського — автора чисельних наукових, філософських, богословських та літературних (проза та поезія) праць. Це була його основна і велика робота. Глибоко обізнаний як у латинській, так і в християнській літературі, невтомна інтелектуальна цікавість Ісидора Севільського спонукала його узагальнити та відтворити в енциклопедичній формі плоди свого великого читання

Роботи Ісидора Севільського охоплюють усі теми — науку, канонічне право, історію чи богослов'я — несистематичні й у значною мірою некритичні, просто відтворюючи з інших рук суть доступних джерел. Проте, незважаючи на свою неадекватність, вони допомагали зберігати в темні віки деякі знання про античну культуру та освіту [18].

Ісидор Севільський залишив після своєї кончини найрізноманітніші твори, у яких іноді дозволяв собі вийти за межі суто християнського світогляду, але ніколи не переступав віровчення Церкви [16].

Найскладнішим із його творів є «*Originum sive etymologiarum libri XX*». Це була остання з його робіт, написана між 622 і 633 роками та виправлена його другом та учнем Брауліоном. Це енциклопедія всіх наук у вигляді пояснення термінів, властивих кожної їх. Це була одна із найбільших книг доби Середньовіччя [18].

Видатним серед видатних літературних творів Ісідора Севільського були його «Етимології» - імовірно, першій спробі енциклопедії [16], в яких у 20 розділах (по суті окремих книгах і вони так офіційно називаються) зібрано для нащадків багато з того, що він витяг із праць колишніх енциклопедистів, фахівців та різних латинських письменників. Його «Етимології» - енциклопедія людських і божественних тем, була однією з головних віх вглосографія (збірка глосаріїв) і протягом багатьох століть була однією з найважливіших довідників [23].

Етимологічна частина (Книга X) стала великою скарбницею для пізніших глосографів. Майже 1000 середньовічних рукописів "Етимології" все ще існують. Основними джерелами Ісідора були Сервій (латинський граматик і вчитель V століття), отці церкви та Елій Донат (ритор та коментатор IV століття). «Етимології», що стали однією з найбільш вивчених робіт у Темні та Середні віки, розглядають сім вільних мистецтв, застосовуючи їх до загальних, всеосяжних знань, таких як антропологія, космологія, архітектура, історія та сільське господарство [23].

Інші спеціальні трактати Ісідора Севільського включали лінгвістичні дослідження (*Differentiarum libri*, або «Книги відмінностей»), праці з природознавства та космології (*De natura rerum*, або «Про природу речей», і *De ordine creaturarum*, або «Про порядок речей», «Істоти»). Виділяються і його праці з історії. Ісидор Севільський уклав «Книгу канонів» із постановами соборів від античності, написав цінну «Історію готів і вандалів» [16].

Богословські праці Ісидора Севільського включають *De ortu et obitu patrum* («Про походження і смерть батьків»), біографії 86 біблійних особистостей, *De officiis ecclesiasticis* («Про церковні обов'язки»), літургійну працю, присвячену посадам та священнослужителям, та *Synonima* («Синоніми»), духовна медитація [23].

Невідомо, чи створив Ісидор оригінальне видання *Hispanacollectio*, канонічне право іспанської церкви, іноді відоме як *Collectio canonum Isidoriana* (Збірник канонів Ісидора). Втім, розширене видання «Іспани» (*Hispanacollectio*) середини IX століття, що помилково приписується Ісидору, тепер називається «Псевдоісидорієвими декретами» [23].

Помер Ісидор Севільський у своєму рідному місті Севілья, де пройшло усе його життя 4 квітня 636 р. (в деяких джерелах рік смерті називається 637).

Видатні заслуги Ісидора Севільського перед християнською церквою Вестготською, а по суті ранньоіспанською державою, та взагалі перед світовою наукою та літературою (він вважається одним з засновників класичної латинської літератури Середньовіччя [10]) були якісно відмічені після його смерті. Папою Климентом VIII у 1598 році Ісидор Севільський був канонізований, а Папа Інокентій XIII офіційно оголосив його 1722 р. професором церкви і Учителем Церкви [16], [23].

Ісидора Севільського канонічно зображають як святого у єпископських шатах. Атрибути – книга, перо, пасторал, бджоли, хрест [16].

2.2. Особливості творчості Ісидора Севільського. Головне звинувачення, яке в сучасний період можна прочитати відносно Ісидора Севільського це те, що в усіх своїх творах він виступив виключно як компілятор. Причому такий, що прочитав і потім переніс на сторінки своїх праць інформацію з творів більше ніж 160 античних авторів. Для періоду раннього Середньовіччя з його не повагою до книжкової спадщини в цілому і до наук як таких конкретно,

це була доволі велика цифра, про що з певною долі пошани наприклад писали радянські автори, хоча їх безпосереднім завданням було розкритикувати літературну спадщину Ісидора Севільського – як ні як апологет християнської церкви [Советская историческая энциклопедия, Т.6. М., 1965.с. 325-326; Большая Советская Энциклопедия, 3-е издание Т.10, М., 1972. с. 454].

Між тим, маючи достатні історичні знання і з точки зору сьогодення, так критично до творів Ісидора Севільського та їх змісту й викладеному там матеріалу, рівно як і до самого Ісидора Севільського як автора підходити не можна. В першу чергу тому, що манера середньовічного і особливо ранньосередньовічного письма кардинально відрізнялося від аналогічних процесів, що виникли набагато пізніше і постійно застосовуються зараз.

Так головна особливість античного і середньовічного знання полягала в тому, що воно було отримано в умовах, коли панували філософсько-риторичні методи духовного освоєння світу. Коли споглядання, вдягалось в різні світоглядні та медитаційні форми, було віддано беззастережну перевагу міркуванню над практикою. Коли людина відкривала світ через слово й у слові, часом беручи слово за Всесвіт. Пізнати означало відшукати притаманне мові найменування в нескінченному переліку слів.

В той же час творити світ означало творити слово, що надавало форму, стабілізувало сутність, яка створювала нові істоти й речі. Чи не в цьому крилися витоки античного знання, що продовжилися в таких значущих для Середньовіччя тенденціях: універсалізації, каталогізації та скрупульозної систематизації знання та слова; прагнення до створення жорсткої формально-логічної конструкції й розкутого, нестримного слова й образотворчості, які давали волю найнесподіванішій фантазії.

Це протиріччя, часом вражає сучасних дослідників: чи не було насправді діалектичної єдності культури, з доданням особливої, вже втраченої в новий час, значущості слова, за допомогою якого людство повільно, у виснажливій

духовній роботі проникало в таємниці світобудови, подібно до того, як у кропіткій, важкій праці орачів і ремісників воно по крупичках накопичувало практичний досвід, освоювало навколишнє середовище, природу. Духовне і практичне матеріальне освоєння світу йшли поруч, часом перехреснюючись, але моментальні зіткнення були занадто рідкісні, щоб утворити новий синтез – суто наукове пізнання.

Проте в Античності й у Середні віки, особливо в початковий (перший) їх період були моменти зближення цих тенденцій і послаблення їхньої поляризації. У різні періоди це викликалося різними причинами, але слід визнати, що в останні століття існування Античного світу розбіжність між ними загрожувала перерости в глибочену прірву. Століттями вдосконалювалася культура мислення, спрямована на пошук абсолюту. Створюється надзвичайно синтетична й абстрактна система філософії – неоплатонізм, де слово досягає такого рівня абстракції й символізації, що стає зрозумілим лише вузькій групі посвячених, по суті, перетворюючись на своєрідний «код мудреців» [22].

З іншого боку, у ранньому християнстві, що претендувало на роль єдино істинної системи світорозуміння, слово-субстантивація, стає втіленням Бога, зв'язком, що скріплює світ земний, людський і небесний, божественний, тим, що дає буття всьому існуючому. Та між цими двома полюсами існує й трансформується «життєва реальність». Слово як засіб людського спілкування, елемент літератури, освіти, пізнання.

На цю стихію падає лише відблиск двох вершин – слова церковного, яке єдине вижило в Західній Європі після загибелі Західної Римської імперії та усього Античного світу в принципі, та слово того, що ми звикли називати наукою.

Не дивлячись на крах в принципі усієї наукової системи Античності і довгий час ігнорування науки як такої з боку керманачів ранніх держав Середньовіччя, в тому числі й Вестготського королівства, в якому жив та творив

Ісидор Севільський, необхідність в ній відчувалась завжди. Тим більше, що виключно з огляду на політичні (верніше зовнішньополітичні) обставини, ті державні утворення, в яких активно підтримувалася і розвивалася наука, наприклад Візантійська імперія, показували себе більш успішними в галузі зовнішньої політики, церковної експансії та міжнародної торгівлі, ніж ті раньосередньовічні держави, в яких наукова складова або не розвивалася в принципі, або розвивалася вкрай повільно.

З часом усі варварські королівства поступово приходили до необхідності активного розвитку науки і супутніх ній сфер людського знання й пізнання – літератури, філософії й навіть релігійної думки. За для цього, місцеві правителі намагалися створити такі умови, хоча б в локальному та тимчасовому сенсі, в яких саме ці напрями людської життєдіяльності й будуть розвиватися. І в цьому плані Ісидору Севільському вкрай пощастило – його активний життєвий шлях та творчість припали на період, який офіційно, втім дещо пізніше почав класифікуватися як Вестготське відродження [12, с.78].

І саме тому, світоглядні установки Ісидора Сивільського не лише дозволяли пропустити мудрість язичників в світ християнської культури, а й передбачали постійне посилення на неї. Об'єктивно Ісидор Сивільський вважав пізнання однією з найважливіших цілей людського життя, як і прагнення людини «жити за Богом». «Багато знати і праведно жити» – ось, на думку Ісидора Сивільського, дві необхідні умови повноти буття людини [17, р. 48].

У творі «Синоніми» або «Про стогін грішної душі» зроблена спроба відкрити психологічні глибини людської свідомості. Звертаючись до зневірених, уражених безмежним душевним переживанням, самотніх і зневірених у справедливості, він убачав засіб лікування їхньої болі не в молитві або християнській аскезі, але в глибокому самоаналізі і стоїчному раціоналізмі. Безпорадну й страждаючу людину розум: «... вирви з серця біль, від духу прибери біль, стримай натиск болю, перемагай біль духу, перемагай біль

розуму». І далі продовжує, розвиваючи думку Сократа: «Спробуй пізнати саму себе, людино, довідатися, хто ти, звідки твої витoki, для чого ти народилася і на яку потребу тебе впустили в цей світ, із чого ти складаєшся, в яких умовах тебе виховували і для чого створили в цьому світі. Пам'ятай своє високе звання, бережи свій статус, що природньо лише для тебе...».

Шлях людини до досягнення самої себе лежить через навчання. Ісидор Сивільський своїх читачів та послідовників закликає: «Вчися того, чого не знаєш, щоб не опинитися для себе непридатним наставником; спочатку будь учнем, а вже потім направляй: звання вчителя лише тоді прийми, коли пройдеши науку... Не лінуйся в старанності навчатися і вчити. Знання, яке увійшло в одне твоє вухо, вилий через уста свої. Твоя мудрість збільшиться, якщо будеш ділитися нею з іншими. Мудрість зростає, коли її віддають, і зменшується, коли її насильно утримують» [17, р. 48].

Саме тому, Ісидор Севільський значну частину свого життя присвятив виключно освітній, педагогічній діяльності. І окрім його адміністративного та духовного служіння в системі християнської церкви, ця сфера його життя була однією з небагатьох, де його багаті теоретичні знання втілилися в успішну педагогічну практику та освітнє новаторство.

Сам Ісидор Сивільський завжди дотримувався наведених нами вище правил. Про це свідчить не лише велике число написаних ним творів, але й аналіз того матеріалу, який лежить в їхній основі. Його улюбленими авторами ранньої християнської доби були Лактанцій, Тертуліан, Ієронім, Амвросій, Августин (Августин Блаженний), Орозій, Кассіодор. А язичницьких, тобто античних письменників – Варон, Светоній, Салюстій, Сервій, Лукан, Лукрецій, латинські грамматики.

Втім, частіше, ніж до оригінальних творів, він вдавався до навчальної літератури – схолії, коментарів, брев'яріїв. І в цьому – він безпосередній продовжувач шкільної римської культури. Ісидор Севільський ніби неухильно

шанував заповіт Плінія Старшого: «Ніщо не може вважатися прочитаним, якщо з нього не зроблені висновки».

Метод конспектування, вивчення та компонування уривків класичних творів домінував у римській школі, і Ісидор Севільський успадкував його. Звідси виходив і своєрідний «телеграфний стиль», за висловом відомого французького історика XIX ст. Ж. Фонтена, що був притаманний енциклопедичним творам Ісидора Севільського. Причому саме цей стиль був настільки відмінний від розміреної, величної прози його теологічних робіт, що високо цінувалися за красу складу в Середні віки.

Про методи своєї праці, що базувалася на «витягах» з робіт античних (язичницьких) та ранньохристиянських авторів, Ісидор Севільський вказував у передмовах до багатьох своїх творів. При цьому він анітрохи не бентежився через запозичення. Більше того, він навпаки, зводив це в ранг універсального методу. Створення твору для нього не означало, та й не могло означати, створення чогось принципово нового. Головна мета Ісидора Севільського при написанні твору – продовження й посилення традиції.

Ісидор Севільський цілеспрямовано впроваджує у свідомість читача думку, що істинним знанням може бути лише те, що освячене авторитетом, краще – Писанням або «Отцями церкви», але можливо й працями великих язичників. Саме тому, при наведенні їх фрагментів чи цитат з них, Ісидор Севільський дуже чітко і дуже ретельно ставить посилання.

Саме тому у Ісидора Севільського виразно простежується розвиток такої важливої для розуміння суті середньовічної культури – концепції предвічної впорядкованості й популярності кінцевої правди, що перебуває в Бога, звідси – переважання авторитету над творчістю [17, р. 49].

Етимологічний підхід, або пошук «вихідних початків слів», став визначатися вже в ранньому (ймовірно, першому) творі Ісидора Севільського – «Відмінності». Про цю працю він писав так: «Багато в давнину намагалися

визначити відмінності між словами, вбачали тонкі відмінності одного слова від іншого. Проте язичницькі поети нехтували власним значенням слів на догоду віршованим розмірам. І від них пішов у письменників звичай використовувати слова без розбору. Але, хоча слова й здаються схожими, вони все-таки відрізняються одне від одного тим, що кожне з них має своє власне походження. Із латинян першим про це написав Катон, першу частину писав сам, а частину склав із витягів, узятих із творів інших авторів».

Розвиваючи цей метод, Ісидор Севільський конкретизував його зміст; «Етимологія є походженням слів, коли сутність слова або імені розкривається за допомогою пояснення». Етимологічний підхід дозволив Ісидору Севільському дошукуватися до першооснов знання в його розумінні, бо слово й те, що воно означає, для нього нерозривно пов'язані. Шляхом термінологічних досліджень він намагався розкрити істину, яка була б не лише освячена Біблією, а й здобута розумом. У межах словесної, риторичної культури, успадкованої від Античності, такий шлях закономірний і органічний. Ще впродовж багатьох століть після Ісидора Севільського дослідне знання буде знаходитися далеко від магістральних й духовних устремлінь європейського суспільства [17, с. 54–55].

«Саме слова є тими чудесними дзеркалами, які відображають образ зовнішнього світу; в них, як у матрицях, рельєфно відображений досвід багатьох поколінь, непорівнянний із тим, яким володіємо ми внаслідок швидкоплинності нашого існування. Слова формують нашу думку, рухають її, керують нею, дають їй найнесподіваніший напрямок. Вони настільки ж істотно елементарні, як саме життя» – так сказав про значення слів через тринадцять століть після Ісидора Севільського його співвітчизник, відомий іспанський письменник Вальє-Інклан-і-Монтенегро. Але це значною мірою може бути віднесено і до Ісидора, до якого світ приходить через слово, через читання, через книгу, відбиваючись у них. І відображення це для Ісидора має велике значення, бо воно набуває більшої

суб'єктивної реальності, ніж саме те, що відбивається. Світ ніби подвоюється [12, с.77].

Слово для Ісидора Севільського «знак розуму», «відображення образу речей», інструмент пізнання. Проте Ісидор Севільський дав і суто «шкільний» (навчальний) опис слова. Воно поділяється на склади, букви, звуки і втрачає своє глибинне та сповнене сенсу значення, перетворюючись на предмет шкільних вправ. Більше того, слова втрачають свою стійку форму, піддаються псуванню, виникають наче «криві дзеркала»: варваризми, солецизми й інші види «псування» слова. Вони спотворюють відображувану ними реальність, не мають правильного значення. Цілісність, єдність мови – найважливіший засіб пізнання, а ширше – творення освітньої культури [4].

Отже, щоб пізнати Бога, світ, людину, себе, нарешті, необхідно слухати, говорити, наділяти думку словом, вчитися, читати, досліджувати, задавати питання, нарешті, вчити. Цим процесам відповідають певні форми діяльності: введення (в предмет), наставляння, виклад, розгортання (змісту знання), вчення, просвітництво, читання вголос, співбесіда, диспут [22].

У творах Ісидора Севільського представлений комплекс словесних методів навчання і пізнання. Він вказує і на конкретні «субметоди» цього комплексу, а саме на необхідність використання відмінності, аналогії, етимології, синонімів, сентенції, алегорії, розташування, обґрунтування, тлумачення. У наявності граматичний і логічний інструментарій, який доповнюється при вивченні природи досвідом праці, конкретного людського мистецтва (*opus*), проте зафіксований словесно, а при вивченні гуманітарних дисциплін – історією.

Саме історії, як сфері людського знання були присвячені кілька останніх розділів Книги I «Про граматику» його багатотомної праці «Етимології». Ісидор Севільський ще не вважав історією наукою (верніше писав так про неї, втім не акцентував на цьому терміні увагу), втім ігнорувати її він не міг в принципі.

Рівно як і її велике значення. Так в Розділі XLI «Про історію» він писав: «Історія (historia) є розповідь про події (res gestae), за допомогою котрих стає відомим те, що було зроблено в минулому. Названа ж історія у греків ἱστορίαν, тобто «від бачення» або упізнавання. У стародавніх ніхто не писав історію, якщо не був присутнім [при подіях, що описував] і не бачив сам те, що записував. Оскільки ми краще помічаємо очами те, що здійснюється, чим сприймаємо на слух.и не

(2) Оскільки те, що бачать висловлюють без обману. Ця наука відноситься до граматики, або все, скільки-небудь достойне пам'яті подається за допомогою букв. Історичні ж спогади (monumenta) тому [так] називаються, що вони висловлюють пам'ять (memoria) про події. Ланцюг (series) же [років або подій] названа [так] по аналогії з гірляндами (sertae) пов'язаних квітів [2].

В розділі XLIII «Про користь історії» Ісидор Севільський писав так: «Історії народів не заплутають тих, хто читає про те корисне, про що вони розповідають. О пользе истории Оскільки багато мудреців минулих дій людей вводять у сучасні установлення за допомогою історій, так само як обчислення суми попередніх часів і років здійснюються через історії, і багато необхідно вивчати по списку консулів та царів» [2].

Доповнюючи ці судження, Ісидор Севільський розділяє історію на відповідні роди. Про це він пише в Розділі XLIV «Про роди історії»: «Родів історії три. Оскільки ефемеридою (ephemeris) називають те, що здійснювалося за один день. Вона в нас зветься щоденником (diarium). Оскільки те, що латини називають щоденником, а греки – ефемерідою.

(2) Календарем (kalendaria) називається те, що записується за один місяць. Аннали (annales) — це речі, [які відбулися] за один рік.

(3) Оскільки усі достойні пам'яті [події] мирного та воєнного часу, на морі й на землі заносяться у записки (commentarii) щорічно та називаються анналами через справи, які щороку повторюються (ab anniversariis gestis).

(4) Історія ж це [подія] багатьох років та часів, та її ретельні щорічні записи заносяться у книги. Історія ж тим відрізняється від анналів, що історія - це [події] того часу, які ми споглядаємо, а аннали ж — [події] того часу, яке відбулося не в наші роки. Тому [книги] Саллюстія тримають історію, а [книги] Лівія, Євсевія, Ієроніма — аннали і історію.

(5) Також і між історією, розказами та баснею є відмінності. Оскільки історії — це істинні справи, які відбулися, розкази это истинные дела, которые произошли, рассказы (argumenta) — це те, що хоча і не відбулося, однак могло ж бути, а басні — це те, чого не було і не могло бути, оскільки вони не природні» [2].

На думку Ісидора Севільського, результатами усіх цих зусиль повинно стати створення загального вчення, науки (doctrina), набуття мудрості (sapientia) і досягнення благочестя (prudentia). Причому за допомогою свого словесно-риторичного, філологічного методу Ісидор Севільський намагався вибудувати систему знання, і не просто знання, а «істинної науки» (scientiam veram).

Що ж мав на увазі Ісидор Севільський? Впродовж декількох століть кардинальними питаннями пізнання були стосунки між Богом, Світом і Людиною, вірою і розумом, знанням божественним і світським. Вони хвилювали і великих язичників, і «Отців» християнської церкви, викликали найгостріші дискусії.

І хоча Августин (Блаженний), Григорій (Турський), Боецій та інші діячі ранньохристиянської науки, філософії та літератури суб'єктивно вважали їх вирішеними, питання ці, по суті, залишалися відкритими, вимагаючи нових і нових доказів. Не випадково інтелектуальний перелом в zenіті Середньовіччя, пов'язаний з лавиноподібним вторгненням аристотелизму і що ознаменувався боротьбою раціонально налаштованих мислителів, таких, як Абеляр, Сігер Брабантський та інші, і захисників ортодоксального християнства, проте

вимушених вдатися до його модернізації, як наприклад, Фома Аквінський, був пов'язаний насамперед з проблемою розуму та віри.

Думка про те, що без діла віра мертва, дуже характерна для Ісидора Севільського. Цей багатогранний діяч раннього Середньовіччя не драматизував конфлікт між божественною мудрістю і людським знанням, між християнською доктриною і навчаннями язичників. Більше того, він не намагався їх примирити, обґрунтувати їхню єдність, як Кассіодор. Він і «не нападав» на думки язичників, як Августин Бладенний або Григорій Турський. Ісидор Севільський їх просто перетасовував. Це характерно для більшості його творів, що важко пояснити винятково особливостями його характеру чи освіти. Швидше можна вважати це показником деякого тимчасового зниження «запалу» боротьби проти можливого «інтелектуального язичництва» за часів Ісидора Севільського. Воно вже було значною мірою «асимільоване» офіційним християнством [12, с. 80].

Отже, пізнання, доступне людині, насамперед концентрується в мудрості, складовими частинами якої є Одкровення, відображене в Священному писанні, догма, теологія (апологетика й патристика), потім «теоретичне» знання – філософія, безпосередньо примикала до теології. Вони утворювали немов би верхні сфери культурного універсуму. «Наука» (*scientia*), по Ісидору Севільському, – це знання, вбране в слово. Але, володіючи методичною єдністю, «наука» внутрішньо структурована. Її заснування відповідно до античної традиції складають вільні мистецтва (*artes liberales*).

Ісидор Севільський поділяє їх на тривіум і квадривіум, але, як було прийнято в римській школі, починає з них виклад у «Етимологіях» з «*litteratio*» – граматика, діалектика, що розглядалася ним як метод навчання і вміщеній в одній книзі з риторикою.

Намагаючись все систематизувати й про тлумачити, Ісидор Севільський склав останні одинадцять книг «Етимологій». Якщо перші вісім чітко присвячені вивченню тривіуму й квадривіуму (як то було в пізньоантичних

школах і монастирських школах варварської Європи), наступні одинадцять були присвячені елементарному вивченню інших наук, що, окрім Гіспальської кафедральної школи більше ніде не вивчалися: географічні, військові, етнографічні, демографічні, мінералогічні, хімічні космографічні відомості, сільське господарство, мореплавання і флотобудівництво, театральні дійства, їхнє походження та історія – все це вивчалось учнями другого освітнього рівня Гіспальської єпископальної школи.

Підводячі підсумок розділу ми можемо констатувати кілька моментів. По-перше, Ісидор Севільський отримав цілеспрямовану і повну на час початку Вестготського відродження освіту виключно церковного (релігійного, християнського) сенсу. Втім, ця освіта передбачала чудову філологічну підготовку. Однак, те, що зробила його родина – а саме привчила майбутнього першого в Західній Європі енциклопедиста до книг, їх читання та аналізу, а також до толерантності думок, навряд чи могла дати будь яка освітня установа.

По-друге, Ісидор Севільський вкрай рано та відносно швидко для себе проявив не тільки літературний таланти, а й зміг реально його проявити. Став архієпископом гіспальським, він потрапив у ситуацію, коли з одного боку його оточував майбутній король Сісебет, а з іншого боку – єпископ Брауліон Сарагосський. Вплив та значення цих персон на становлення та розвиток Ісидора Севільського виключно як автора багатогранного важко переоцінити. Перший сам і родиною сприяв максимально комфортним умовам праці Ісидора Севільського, а інший став його інтелектуальним та концептуальним маяком.

По-третє. Ісидор Севільський виступив виключно і здебільшого як кампелятор напрацювань своїх попередників – античних та ранньохристиянських авторів. Зараз, в аспектах критики Ісидора Севільського саме це ставиться йому у негатив. Між тим, в умовах, в яких проходило його становлення та розвивалася

творча діяльність, саме такий авторських підход Ісидора Севільського можна було лише вітати.

Мова іде про ранньосередньовічну Іспанію та варварське, Вестготське королівство. При всіх позитивах цього державного об'єднання, розгляд яких не є предметом нашого дослідження, один, втім, ключовий негатив проглядався вкрай суттєво. Мова йде про інтелектуальну бідність держави, в якій народився, ріс та діяв Ісидор Севільський. Саме тому, його практична діяльність, якщо виключити з нашого розгляду його церковну та церковно-адміністративну активність, а саме у сфері освіти та літературної творчості, була повністю виправданою. Причому реальною необхідністю інтелектуального світу ранньосередньовічної Західної Європи і кампілятивність підходу Ісидора Севільського в ту епоху сам по собі був і визнаним церквою кроком, і абсолютно адекватною дією в плані збереження та поширенню подальшого напрацювань попередників. Більше того, на наш суб'єктивний погляд, саме такий підхід Ісидора Севільського цілком повністю відповідав його освіті, здібностям та природним задаткам.

По-четверте. Система формування загальних та локальних уявлень та поглядів на оточуючий світ, Всесвіт та реалії тогочасної доби, призвели до формування у Ісидора Севільського, як автора доволі специфічних та дивних, втім цілком адекватних на той час елементів мислення й аналізу. Саме тому, він максимально усувався від висловлювання виключно своїх поглядів на ту чи іншу ситуацію, річ, проблему тощо.

Це відповідало стратегії тогочасної християнської церкви та перенесення зацікавленості чи навіть хоббі Ісидора Севільського в плані постійного і з інтересом читання абсолютно різноманітної літератури на цілком практичну діяльність, в системі створення надзвичайно різноманітних, нехай і компелятивних, втім саме через обрану стратегію чи систему – потрібних серійних робіт, де-факто енциклопедичного характеру та масштабу.

РОЗДІЛ 3

ТВОРЧА СПАДЩИНА ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО ЯК АСПЕКТ РОЗУМІННЯ ЙОГО ТАЛАНТУ Й АКТУАЛЬНОСТІ ЗНАНЬ ЕПОХИ ВЕСТГОТСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Про літературні праці Ісидора Севільського відомо з повідомлень його сучасників. Єпископ Брауліо Сарагоський (?-646 рр.) захоплено відгукувався про таланти Ісидора Севільського і називав його «людиною незрівнянної мудрості». Одночасно він стверджував, що Ісидор Севільський «був управним у всіх родах висловлювань і вмів пристосовуватися до розуміння як освіченого, так і неосвіченого [слухача] якістю своєї мови». Єпископ Брауліо наводив список 17 творів Ісидора Севільського, відзначаючи, що існувало й багато інших його праць [8].

Єпископ Ільдефонс Толедський (607-667 рр.) називав Ісидора Севільського «людиною, що володіла багатьма чеснотами і талантами, яка віднайшла настільки щедре і солодке красномовство, що властиве йому дивовижне багатство висловлювань приводило слухачів в заціпеніння». Єпископ Ільдефонс згадує 8 відомих йому творів Ісидора, що зустрічаються і в списку єпископа Брауліо [12, с.82].

Беда Високоповажний широко використовував зміст підручників Ісидора Севільського. Маври, що прийняли християнство і намагаючись довести офіційній вестготській (християнській) владі свою лояльність (хоча на першу половину VII ст. на Піренейському півострові їх було не так багато) переписували й цитували «Про природу речей» і «Алегорії Святого Письма», завдяки чому посприяли поширенню і «Етимологій» в межах Вестготського королівства.

Умовно всі праці Ісидора Севільського можна поділити на енциклопедичні, екзегетичні, догматико-полемічні, церковно-канонічні,

історичні, аскетичні, а також вірші, листи та окремі праці, авторство яких остаточно не закріплено саме за Ісидором Севільським.

В першу чергу слід розглянути енциклопедичні твори Ісидора Севільського:

1. «Етимології, або Початки», головна праця Ісидора Севільського, що серйозно вплинула на інтелектуальну культуру середніх віків. На її написання й укладання Ісидор Севільський витратив близько 20 років. Почавши роботу приблизно у 615 р., Ісидор Севільський до 620 р. завершив першу редакцію «Етимологій» і послав її своєму учню і другу королю Королівства вестготів Сісебуту, якому присвятив трактат. Потім за наполегливим проханням єпископа Брауліо Ісидор Севільський продовжив роботу над виправленням і доповненням «Етимологій» і у 632/3 рр. послав Брауліо нову редакцію трактату, доручивши йому остаточно відредагувати і опублікувати її [17, р. 46].

Трактат Ісидора Севільського представляє собою зібрання відомостей з усіх галузей знань, що були відомі в пізній Античності. При цьому за основу Ісидор Севільський взяв латинський лінгвістичний матеріал, зазвичай представлений у нього списком основних термінів, прийнятих у тій чи іншій науці, яким дається визначення на основі етимології та співвідношення з відповідним грецьким терміном; тим самим встановлюється зв'язок між словом і позначуваним ним предметом або явищем.

На думку Ісидора, котрий спирався почасти на філософську термінологію, частково на біблійні уявлення про те, що найменування речей відповідає їхній сутності, вивчення етимології слова не лише призводять до розуміння сенсу відповідного поняття, а й дозволяє досягнути внутрішню суть предмета. Разом з тим у «Етимології, або Початки» Ісидора Севільського зустрічається чимало невірних та абсурдних етимологій, які він запозичив із тих джерел, що були в нього під рукою, не замислюючись про їх правильність [17, с. 45–46].

Ісидор Севільський поділив твір за рубриками, а його видавець єпископ Брауліо розбив весь зміст на 20 книг і, ймовірно, склав до них детальний покажчик [17, р.58].

Перші десять книг «Етимологій» були призначені для вивчення в єпископальній Гіспальській школі на першому рівні навчання.

Так, Книги 1-3 були присвячені семи «вільним мистецтвам», а саме – тривіуму та квадрівіуму. У Книзі I «Про граматику» йдеться про граматику як основу всіх інших наук. У ній розповідається про літери, склади, слова, частини мови, речення, етимології, види оповідань, прозу, поезію, орфографію, орфографічні та стилістичні помилки тощо.

У Книзі II «Про риторику та діалектику» Ісидор Севільський розглядає риторику (її походження, види публічного мовлення, правила побудови мови, риторичні фігури та стежки) і діалектику, тобто логіку, міркування про філософію, про походження її логічної частини, про «Категорії» Аристотеля й «Вступ» до них Порфирія, про аристотелівський трактат «Про тлумачення», про силогізм (від грец. συλλογισμός — міркування) і їхні види, про визначення, про різні види аргументації [3].

У Книзі III «Про чотири математичні дисципліни» Ісидор Севільський дає аналіз наук квадрівіума. В 1-й частині (розділи 1-9) говориться про арифметику: про значення чисел в Священному Писанні, про парні й непарні числа, про співвідношення чисел, про дробы, про арифметичну нескінченність [1].

У 2-й частині (розділи 10-14) розглядається геометрія: її частини, аксіоми, геометричні числа. В 3-й частині (розділи 15-23) йдеться про музику її походження і призначення, частини, музичні інтервали [1].

В 4-й частині (розділи 24-71) викладаються основи астрономії. Причому саме в цій книзі Ісидор Севільський докладно розмірковує про частини світобудови, про небо, про рух сонця, місяця, зірок і планет, про назви зірок і сузір'їв і тощо [1]. У цій же книзі йдеться про медицину: про її різновиди, про

хвороби, про ліки, про допомогу хворим, про медичну літературу та інструментах, про мазі.

5-а книга присвячена законам і літочисленням. В 1-й частині (розділи 1-27) говориться про походження законів і про законодавців, про божественні і людські закони, про відмінність між правом, законом і мораллю, про різні види права, про привілеї, про силу й призначення законів, про судові позови, свідків, обвинувачів, захисників, про злочини й покарання. У 2-ї частині (розділи 28-39) йдеться про літочислення: про час і його частини, про правила літочислення, про століття і шість епох світової історії і світові події від створення світу і до 627 року Різдва Христового (так звана *Chronica minora*, «Мала хроніка»).

6-я книга присвячена язичницькій і християнській літературі, а також книжковій ученості. Тут Ісидор Севільський веде мову про книги Старого і Нового Заповіту, про походження книг і книжкові зібрання, про переклади Біблії, про різновиди літературних жанрів і творів, про види книг, про бібліотекарів, писців і їхній діяльності, про розбіжності та злагоду євангелістів, про церковні Собори і їхні канони, про пасхалії та способах їхнього обчислення, про християнські богослужінні, його різновиди, про церковний спів і читання, про церковні обряди та таїнства (Хрещення, Миропомазання і Євхаристію), про молитву й Символи віри, про пости, про покаєння й відпущення гріхів.

У 7-й книзі за допомогою інтерпретації Божественних імен коротко викладаються основоположні християнські богослов'я: вчення про Бога, Трійцю, про ангелів, про людину, про біблійних Патріархів, Пророків, про Апостолів, про мучеників, про різні групи віруючих.

8-а книга присвячена відмінностям між католицькою (де-факто, де юре такою вона стане лише у 1054 р.) Церквою і єресями, розколами, філософськими школами, язичницькими культами. Тут також дається коротка характеристика іудаїзму. Крім того, в цій роботі розглядаються різні християнські єресі та

протириччя церков (усього 68), язичницькі філософські школи й релігійні напрями.

В 9-й книзі йдеться про походження різних мов, народів і царств, про титули і посади їхніх правителів, чиновників і військових, про різні соціальні стани й громадські служби язичницького суспільства, про ступені сімейної спорідненості.

Вкрай суттєво від дев'яти попередніх книг виділяється Книга Х. Вона має особливу структуру і являє собою довгий алфавітний список латинських слів з їхньою етимологією.

Наступні десять книг «Етимологій», що були призначені для вивчення в Гіспальській єпископальній школі на другому ступені навчання, не мають такої чіткої структури, як перші десять.

11-а книга присвячена людині та її природі: душі, тіла і його частинам.

У 12-й книзі пропонується коротка характеристика (класифікація) різних видів звірів, риб, птахів і комах через етимологію їхніх назв.

У 13-й книзі мова йде про світ і його частини: чотири елементи, небо, повітря і атмосферні явища, про річки, озера, моря, океани.

14-я книга присвячена географії; тут наводиться опис відомих на той час земель в Азії, Європі та Африці. Доповненням до цієї книги є збережена в деяких рукописах карта світу (*Mapa mundi*).

У 15-й книзі йдеться про міста, будівлі та їхні частини, про фортеці й кладовища; про селища та села, про будинки, поля, землеволодіння, межі і кордони, про міри довжин і дороги.

У 16-й книзі зібрані відомості про різні види ґрунту, про камені, мінерали й метали, про міри ваги, рідин і сипучих тіл і про знаки, що їх позначають

17-а книга присвячена питанням землеробства; тут йдеться про його походження, про способи обробітку полів, про різні культурні рослини: зернові культури, овочі, виноград, плодові дерева, трави, зелень і їхню назву.

У 18-й книзі йдеться про військове мистецтво, а саме про різні види зброї та обладунки. В цій роботі, автор суттєво і що не звично у порівнянні з його попередніми книгами «Етимологій» виходить за межі основного предмету. Ісидор Севільський міркує на сторінках цієї книги про міські видовища: публічні виступи на форумі, спортивні ігри і змагання, циркові ігри, кінські перегони, театральні вистави, про влаштування театру, про настільні ігри.

Важко пояснити, що спонукало Ісидора Севільського значно розбити структуру 18-ї книги «Етимологій» і включити сюди те, що до предмету цієї по суті енциклопедичної чи компелятивної роботи має лише побічне відношення. Вбачаємо, що таких причин могло бути дві. З одного боку Ісидор Севільський став жертвою античної спадщини про ці заходи, які по-перше були чудово описані у давньоримських та в меншій ступені, давньогрецьких авторів, а по-друге, цією роботою він скоріше за все хотів зацікавити свого друга і учня – короля Сісабута. Насамперед тому, що аналогічних видовищ у Вестготському королівстві тоді не було, а владу королю слідувало укріпляти будь якими методами, в тому числі не звичними і як би сказали зараз – популістськими. І вчений по натурі й людина, яка вкрай багато з огляду на епоху, в який жила читала, Ісидор Севільський вирішив таким чином доволі креативно вирішити питання підняття популярності вестготського на той момент короля.

Втім, на наш суб'єктивних погляд була і ще одна, куди більш логічна та прозаїчна причина – Ісидор Севільський в принципі не розбирався в аспектах військової справи, а читаючи твори античних авторів просто заплутався. Оскільки чим далі від епохи Вестготського відродження був написаний трактат про військове мистецтво (наприклад Ксенофонтом) або про воєнну історію (наприклад Цезарем) тим більш яскраво, багатогранно і складно описувалися усі перепетії військової справи. А чим ближче до років творчості Ісидора Севільського виходив трактат по війнам і військовому мистецтву (наприклад твори Веґеція), то набагато простіше ставала в їх описах військова справа,

прагнучі навіть до примитивності. Рівно як читаючи описи консулів та царів минулого, Ісидор Севільський не міг не помітити ту обставину, що перемог та масштабних військових кампаній ставало все менше.

19-а книга «Етимологій» Ісидора Севільського присвячена була кораблям і їхньому облаштуванню, а також архітектурі, скульптурі, живопису ткацтву, прядінню та різним видам одягу, взуттю й прикрасам.

Чому так? І тут все просто, кораблебудування в ранній середньовічний час вважалося не наукою, а саме мистецтвом, яке стояло в один рівень з тією ж скульптурою та архітектурою.

У 20-й книзі «Етимологій» Ісидора Севільського мова йде про їжу та напої, столові приладдя, меблі, колісні засоби пересування, сільськогосподарські і садівничі інструментах, кінську зброю.

Незважаючи на безліч відомостей, що Ісидору Севільському вдалося зібрати, його праця так і залишилася незавершеною. При складанні «Етимологій» Ісидор Севільський спирався на великий матеріал, запозичений ним із текстів як язичницьких (Античних - Тацита, Плінія, Цицерона, Овідія та ін.), так і християнських (раньохристиянських) авторів (Євсевія, єпископа Кесарії Палестинської, Ієроніма Стридонського, Вікторина Марія, блаженного Августина, єпископа Гіпонського та інших).

Втім, енциклопедична праця Ісидора Севільського набула широкого поширення у середньовічній Європі й використовувалася не лише як збірник всіляких відомостей, а й як засіб для вивчення стародавніх текстів [12, с.61-78].

Окремо слід виділити й не менш значущу ніж «Етимології» працю Ісидора Севільського «Про природу речей» (*De natura rerum*). Це невеликий трактат, відомий у Середні віки також під назвою «Книга коліс» (*Liber rotarum*) через те, що містяться в ній 6 кругових діаграм. Цей твір було написано Ісидором Севільським між 613 та 621 роками на прохання його друга та учня короля Сісебута. [17, р. 68].

У цьому трактаті в надзвичайно стислому вигляді викладаються античні та християнські уявлення про фізичний світ і його устрій: про час і його складові (дні й ночі, тижні, місяці, рік, пори року), про сонцестояння, рівнодення, про світ і його частини, елементи, небо, 7 планет і їхнє обертання, водні стихії, сонце, місяць, їхнє обертання й затемнення, про зірки, їхні назви і рухи, атмосферні явища, епідемії, океани, моря та річки, положення землі, її частини, вулкани й землетруси тощо. Окремі частини трактату згодом були включені Ісидором до складу «Етимологій» [17, р. 69]. А можливо, чернетки самих «Етимологій» слугували зразком чи «трафаретом» при написанні Ісидором Севільським «Книги коліс».

І хоча цей трактат був написаний в античних натурфілософських традиціях (зокрема, з посиланням на однойменний трактат Лукреція), в ньому не лише описується впорядкування світу, але також викриваються поширені забобони, страхи й апокаліптичні передчуття, викликані грізними явищами природи, наприклад такими, як повні затемнення місяця, що спостерігалися в Іспанії у 611 р. При цьому Ісидор Севільський поєднує дані античної науки (витягнуті, окрім поеми Лукреція, з різних збірок і антологій) з християнськими уявленнями про світ і благодатним значенням природних явищ, які він брав із праць святого Амвросія Медіоланського, блаженного Августина і святого Григорія Великого [17, р. 69].

Схожий за тематикою є і трактат Ісидора Севільського «Про порядок творінь» (*De ordine creaturarum*), авторство якого приписувалося Ісидору, не згадується в списку єпископа Брауліо та інших свідченнях. Цей трактат не належить Ісидору Севільському; написаний в VII ст. невідомим ірландським автором [1, р. 66].

Особливої уваги в контексті розгляду творчої спадщини Ісидора Севільського заслуговують його історичні роботи. Їх за життя Ісидора Севільського ним як автором та свідком реальних подій, згідно ж його уявлень

та описів про історію, про щоо мову ми вели вище, то всі вони мають свої особливості. І в першу чергу тому, що християнська церква, як організована та по-суті правляча на той час структура справляла значний вплив на правлячі кола Вестготського королівства. В основу історичного бачення Ісидором покладена концепція, що пізніше отримала назву «лінійної інтерпретації історії».

Загалом можна виділити три серйозні та значущі історичні праці Ісидора Севільського:

1. «Хроніка» (Chronicon), написана на основі аналогічних праць Юлія Африкана, Євсевія Кесарійського, блаженного Ієроніма та Віктора Туннунського. Цей твір охоплює всю історію світу, від його створення до правління короля Сісебута у Королівстві вестготів (тобто приблизно до 612-613 рр.). У цьому творі Ісидора Севільського міститься безліч відомостей про події політичного, релігійного й інтелектуального життя періоду пізньої Античності і раннього Середньовіччя. При цьому особливу увагу автором було приділено історії Іспанії. Спираючись на історіософські ідеї блаженного Августина, Ісидор розвиває вчення про шість світових епох і сперечається з тими, хто очікував близького кінця світу, вказуючи у висновку, що час його настання відомо одному лише Богу [17, р. 60].

«Хроніка» отримала широке поширення не лише в Іспанії, але й у інших країнах Європи. Вже у 626 р. її використовував анонімний продовжувач хроніки Проспера, що жив у Північній Італії, внаслідок чого склалися й інші продовження цієї хроніки.

У рукописній традиції історична праця Ісидора Севільського збереглася в двох редакціях: повній та скороченій. Вважається, що спочатку була написана коротка редакція, закінчена у 615-616 рр.

Приблизно 626 р. Ісидор Севільський підготував другу редакцію «Хроніки», де він виправив і доповнив окремі місця та продовжив хронологію у

цьому творі до часу правління короля Свінтіли (621-631 рр. правління), зробивши відповідні виправлення в передмові.

Ще одну редакцію «Хроніки», що представляє собою спрощений варіант короткої редакції (*Epitome chroniconum*, або *Chronica minora*), Ісидор Севільський включив до 5-ї книги «Етимологій» [17, р. 70].

2. «Історія готів, вандалів і свевів» (*Historia de regibus Gothorum, Wandalorum et Sueborum*); інша назва: «Про походження готів, вандалів і свевів» (*De origine Gotarum, Wandalorum, Sueborum*); третя назва – просто «Історія готів». Цей історичний твір складається з Прологу і 3-х частин. Він зберігся у 2-х редакціях. Перша, коротка редакція була закінчена Ісидором Севільським у 619 р. до правління короля Сісебута. Друга, широка редакція була написана близько 624-625 рр. на прохання короля Свінтіли [3]. [17, р. 51].

У пролозі до цієї праці Ісидор Севільський в традиціях римської літератури виголошує похвалу Іспанії (*De laude Spaniae*), яку він називає «царицею всіх провінцій, що випромінює світло не лише Заходу, але і Сходу», «честю та красою світу, найвеличнішим краєм землі, в якому рясно процвітає у великої радості славне готське плем'я». Проте відсутність у пролозі згадки Іспанської Церкви дало окремим дослідникам підстави сумніватися в приналежності Ісидору Севільському цього прологу [3]. [17, р. 90-91].

В 1-й частині «Історії готів, вандалів і свевів» (глави 1-70) йдеться про походження готів, їхнього переселення на територію Римської імперії, про створення готських королівств, які захопили Рим і поділили між собою західну частину Імперії. Особливу увагу Ісидор Севільський приділяє історії правління вестготських королів в Іспанії, які вигнали візантійців, підпорядкували собі аланів і свевів і об'єднали під своєю владою всю країну [3].

У 2-й частині цього твору (розділи 71-84) Ісидор Севільський розповідає про нашествя вандалів і створення їхнього королівств в Іспанії та Північній Африці, а також про їхнє падіння у 522 р. [3].

В 3-й частині праці «Про походження готів, вандалів і свевів» (розділи 85-92) йдеться про утворення королівства свевів на півночі Іспанії, їхніх військових походах й остаточному приєднанні до королівства готів у 585 р. В «Історії готів» Ісидор Севільський із проготських позицій описує долю багатьох народів, які визначили майбутнє середньовічної Європи, причому особливу увагу він приділяючи характеристиці реальних історичних персонажів [3].

Приписуване Ісидору Севільському коротке послання, або присвячення «Історії» королю Сісенанду (роки правління 631-636) (*Dedicatio Historiarum Isidori ad Sisenandum*), сучасними дослідниками вважається несправжнім [12, с. 77; 18, р. 65].

3. «Про знаменитих мужів» (*De viris illustribus*). Цей останній історичний твір Ісидора Севільського був написаний ним у 615-618 рр. [20, р. 58]. Цей історичний трактат спочатку включав 33 короткі огляди біографій і літературної діяльності церковних письменників, переважно західних, ранньохристиянської доби, з яких 12 були іспанцями, причому 6 з них – сучасниками Ісидора Севільського.

В подальшому у IX-X ст. цей список був доповнений невідомим іспанським автором і доведений до 46 персоналій. Саме у такому вигляді він представлений в багатьох пізніх рукописах і друківаних виданнях [12, с. 91].

Вищезгаданий трактат Ісидора Севільського став прямим продовженням аналогічних праць блаженного Ієроніма і Геннадія Марсельського, що були присвячені розповіді про церковних письменників. Разом з тим, Ісидор Севільський розповідає про письменників, відомості про яких відсутні в трактатах Ієроніма і Геннадія. Автор згадує Філастрія єпископа Бріксійського, Євсевія, єпископа Дорілейського, Ферранда Фульгенція Карфагенського, Седулія, Поссідія Каламського, Фульгенція, єпископа Руспійського, імператора святого Юстиніана I, Факунда, єпископа Герміанського, Драконта, Віктора Туннунського, Григорія Великого, єпископа Римського.

Особливу увагу Ісидор приділяє співвітчизникам, навіть якщо ті не мали особливих літературних обдарувань. Така вузьконаціональна спрямованість твору «Про знаменитих мужів» відрізняється від праць його попередників.

Після смерті Ісидора Севільського його друг - єпископ Брауліо доповнив твір «Про знаменитих мужів» розділом про літературні праці самого Ісидора Севільського [12, с. 105-122].

Отже, праці Ісидора Севільського як джерела ранньосередньовічної дидактичної літератури умовно можна класифікувати за восьми напрямками: енциклопедичні праці («Етимології» та «Про природу речей»), екзегетичні праці, догматико-полемічні твори, церковно-канонічні твори, історичні роботи, аскетичні твори, епістолярна спадщина гіспальського єпископа, поетичні твори.

Назвати Ісидора Севільського оригінальним у всіх напрямках ми не можемо, адже Ісидор Севільський (Ісидор Іспанський) багато в чому наслідував грецьких мислителів і своїх християнських попередників. Проте, завдяки Ісидору Севільському сьогодні ми знаємо наступне.

По-перше, імена античних педагогів, філософів та істориків, на яких він посилався в своїх творах, а це більше ніж 160 персон [Советская историческая энциклопедия», Т.6. М., 1965.с. 325-326]. По-друге, гіспальський (Севільський) єпископ послідовно продовжив їхні надбання у часі й значно розширив хронологічні межі. По-третє, всі накопичені ним знання Ісидор Севільський систематизував у форму підручника для навчання. По-четверте, всі твори Ісидора Севільського пронизані науковими ідеями та християнським і морально-етичним вихованням віруючих і відображають освітню систему Вестготської Іспанії часів так званого Вестготського відродження.

Основним джерелом та індикатором освіченості Ісидора Севільського служать його «Етимології». Є припущення науковців, що він не досконало знав грецьку і читав лише винятково латинських авторів, а праці Платона й Аристотеля були йому відомі лише з переказів, коментарів і схолії. Втім,

розділити остаточно цю думку ми не можемо, з огляду на ту шикарну, на кінець VI ст. монастирську освіту, яку Ісидор Севільський отримав, в тому числі завдяки своєму старшому брату та вихователю Леандра.

Коло цитованих Ісидором Севільським авторів був досить широким – від Плавта і Вергілія до Марціана Капелли й Кассіодора. Він очевидно віддавав перевагу Цицерону - лише в «Етимологіях» наведено 55 цитат його праць, і 11 – у «Диференціях». Ісидору Севільському також були відомі праці Варрона, твори давньоримських істориків Тита Лівія та Светонія тощо.

Літературний стиль і мислення Ісидора Севільського формувалися на зразках класичної латинської мови. Достатньою мірою він був знайомий із римською юридичною традицією, причому особливо цінував вплив Юлія Павла. Водночас Ісидор Севільський не згадував «Бревіарій» Алариха, і, цитуючи ранніх юристів, використовував уривки, котрі не входили до вестготського кодексу. Питання про знайомство Ісидора Севільського із «Цивільним юридичним корпусом» Юстиніана лишається відкритим. Він не розмовляв і готською мовою, яка на той час була майже застарілою, хоча дослідник Ф. Аревало знайшов близько 1640 готських слів у його творах.

РОЗДІЛ 4

АСТРОНОМІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ФІЛОСОФІЇ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

Аналізуючи літературну та наукову спадщину Ісидора Севільського слід констатувати факт того, що астрономічний контекст постійно присутній майже у всіх його роботах. Наприклад, в Книзі I його 20-тимної праці «Етимології» під назвою «Граматика» в Розділі XXXIV «Про інші помилки» ми читаємо таке: (6) Плеоназм (pleonasmus) — занабто [по змісту] додавання одного слова, як: До цих пір я розповідав про обробку землі та небесних зірках (Verg., Georg., II, 1). Але ж зірок не буває ніде, крім неба [1].

Або у Розділі XXXVII «Про тропи» ми бачемо інший вираз та приклад Ісидора Севільського: « До зірок кидає Вулкан змішані іскри (Verg., Aen., IX, 76)» [1].

Проте лише Книга III його 20-тимної праці «Етимології» під назвою «Про чотири математичні дисципліни» в своєму Титулі IV («Про Астрономію») як раз присвячена цій науці [1], це абсолютно не означає, що астрономічні уявлення про світ в компільованому, кодифікованому у вигляді де-факто енциклопедичної роботи Ісидора Севільського слід шукати тільки в цьому розділі.

Як писав у відповідному розділі своєї дисертації М.Г. Сайбеков, «вивчення астрономії західноєвропейського Середньовіччя становить значні труднощі хоча б вже тому, що воно передбачає широке знайомство з найрізноманітнішими галузями культури цієї епохи — з філософією, математикою і навіть міфологією. Тому всебічне і вичерпне вивчення астрономічних знань серед чотирьох математичних дисциплін цього часу є актуальним на сьогоднішній день для нашого (дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії М.Г. Сайбекова – *авт.*) дослідження» [12, с. 109].

Втім, саме така ж фраза, тільки у іншому предметі пошуку підходить абсолютно і для нашого випускного твору.

Слід зазначити, що в добу, в який творив Ісидор Севільський релігійне (християнське) начало було всебічним у будь якій праці того часу. І Ісидор Севільський, як церковний діяч та адміністративна особа, що керувала не більше не менш Гіспарською, тобто Севільською єпархією й був людиною саме з раньохристиянським поглядом на світ, не міг діяти не інакше, як в межах існуючої тоді церковної ідеології. Саме тому, навіть в його Титулі IV «Про Астрономію», як частини Книги III його 20-тимної праці «Етимології» під назвою «Про чотири математичні дисципліни» час від часу зустрічаються відсилки стосовно приниження варварів й всебічного підкреслення того, що центром світоустрою, є Бог. Так, стосовно першого постулату у Розділі LXXI. Про імена світил, які отримали імена небезпричинно, Ісидор Севільський писав: «І дивно божевілля язичників, які не тільки риб, але навіть баранів і козлів, і биків, і ведмедів, і собак, і раків, і скорпіонів перенесли на небо! Адже і Орла (Aquila), і Лебедя (Cignus) через байок про Юпітера вони помістили серед небесних зірок, заради пам'яті про них! [1].

А от відносно другого твердження Ісидор Севільський у тому ж розділі стверджував наступне: «(37) Але з яких забобонів люди їх не називали, вони суть світила, які Бог створив на початку світу і через певні рухів [яких] встановив порядок відокремлення часів. (38) Спостереження, отже, цих знаків або народження [під ними], або інші забобони, які пов'язуються з розумінням сузір'їв, то є з пізнанням доль, — [усі вони,] без сумніву, вірі нашій противні, і повинні бути такі невідомі християнам, щоб їх навіть у записі не бачили. (39) Але деякі, спокушені красою і променистістю зірок, через сліпоти умів впали в помилку у зв'язку з світилами — в таку, що за допомогою шкідливих обчислень, які звуться зоречеством (mathesis), вони намагаються отримати можливість передбачити долі речей. Яких [людей] не лише вчені християнської релігії, але

навіть і язичники Платон та Аристотель, та інші, спонукані істиною речей, засудили згодним думкою, говорячи, що від таких думок народжується лише змішання речей. (40) Бо, якби рід людей був призначений до різних діям за потребою народження, чому [тоді] добрі [люди] заслуговували б на похвали, а погані отримували б законну кару? І як б вони не вдавалися до мудрості про небо, але помилки їх спростовані свідченням істини [1].

По Ісидору Севільському астрономія є лише четвертою в системі чотирьох математичних дисциплін після арифметики, геометрії та музики. В передмові своєї Книги III «Етимології» «Про чотири математичні дисципліни» Ісидор Севільський так характеризував ці дисципліни: «Математика (*mathematica*) латиною називається науковим знанням (*doctrinalis scientia*), яке розглядає абстрактну кількість. Адже абстрактним (*abstracta*) називається така кількість, яку ми за допомогою розуму відокремлюємо від матерії або від іншого, що приходить, такого як парне та непарне, або від того подібного, [і потім] маємо в одному тільки міркуванні. Має чотири види: арифметика, геометрія, музика та астрономія. Арифметика є наука про числові кількості самих собою. Геометрія є наука про величини та форми. Музика є наука, яка говорить про такі числа, які відкриваються в звуки. Астрономія є наука, яка розглядає рухи небесних сузір'їв та їх постаті, і навіть звернення (*habitus*) светил. Про які дисципліни ми далі скажемо трохи докладніше, щоб їх значення (*causae*) могли бути показані належним чином» [1].

Ісидор Севільський тлумачив арифметику, як науку про абстрактні й кількісні величини. І якщо Бог все поставив через виміри та цифри, це обов'язково треба вивчити. Музика ж для вчених – це дисципліна, яка пронизує всі прояви нашого існування, починаючи з часів Створення Світу. Ісидор Севільський зазначає, що «геометрія» – це «наука про фіксовану кількість і форми». Більше того, ставить як раз арифметику на чолі усіх математичних наук, як головну і самостійну науку починаючи свій розділ вищевказаної Книги III

«Етимології» так: «Прадавні грецькі письменники поставили арифметику першою з математичних наук, бо їй не потрібна допомога інших наук, щоб існувати самостійно. Геометрія, астрономія та музика сліднують за нею, бо їм потрібна допомога, щоб залишатися науками, а не просто мистецтвами» [12, с. 109-110].

У Розділі I «Про найменування науки арифметики так про її значення» Ісидор Севільський стверджував: «Арифметика (arithmetica) є наука про числа, адже греки називають число $\alpha\rho\iota\theta\mu\acute{o}\varsigma$. Її письменники світських творів встановили першу серед математичних наук тому, що вона не потребує жодної іншої науки, щоб бути. (2) Музика ж і геометрія, і астрономія, які йдуть [за нею], потребують її допомоги, щоб бути і залишатися [собою] (subsistere)» [1].

З тексту його Книги III «Етимології» «Про чотири математичних дисципліни» виходить і те, що астрономія в цьому переліку являла собою останню з відповідних точних наук, яка своєму значенню поступалася музиці. Про це більш ніж чітко у Розділі VIII «Про відмінність арифметики, геометрії та музики» стверджував Ісидор Севільський: «Між арифметикою ж, геометрією та музикою є відмінність, коли шукаєш середнє. Насамперед, у арифметиці ти шукаєш його так: складаєш крайні, ділиш і отримуєш половину. Наприклад, зроби так, щоб крайніми були VI та XII; тільки складеш, і вони дадуть XVIII; розділиш навпіл і отримаєш [шукане середнє] IX. І це є арифметична пропорція (analogicum): щоб скільки одиниць середнє [арифметичне] перевищувало перше [число], на стільки його перевершував крайнє. Адже IX перевищує VI на три одиниці, і стільки а його перевершує XII.

(2) За допомогою геометрії так шукаєш [середні]: перемножені крайні дають ту ж [величину], що і перемножені середні. Наприклад, перемножені VI і XII дають сімдесят подвійне [число], і стільки ж дають перемножені [шукані] середні [числа] VIII та IX.

(3) За допомогою музики - так: на яку частину [першого числа] середнє перевершує перше [число], на таку ж частину [самого себе] крайнє [число] перевищує середнє. Наприклад, VI та VIII; [вісім] перевершує [шість] на дві [шостих] частини [шістки], і ці дві [шостих] частини [від ХП-ти суть] третє середнє - вісім - [яке] перевершує вищезгадана дев'ятка [тобто середня арифметичне]» [1].

Втім, навіть характеризуючи окремі аспекти музики, Ісидор Севільський не міг обійтися від астрономічних знань та аналогій. Так у Розділі XXIII «Про [середні] музичні числа» він писав: (2) І подібно до того, як у світі це відношення (ratio) є з звернення [небесних] сфер, так і в мікрокосмі у всьому, не тільки в голосі воно перебуває, так що не існує людини без цієї досконалості, що обходиться без музики...» [1].

По Ісидору Севільському, Астрономія – це наука про правила руху зірок. Все це дуже стисло визначено далі в його III-й книзі «Етимологій» – «Про чотири математичних дисципліни». Так в Розділ XXIV «Про ім'я астрономії» він писав: «Астрономія (astronomia) є закон зірок (astrae), який дослідницьким способом стосується рухів сузір'їв (sidéra) та [ix] фігур та звернення світил (stellae) навколо себе та навколо Землі» [1].

Зважаючи на те, що рівень знань з арифметики, геометрії та астрономії на сьогоднішній день зробив потужний крок уперед у порівнянні з тією далекою епохою, ми вже не маємо права вважати «Чотири математичні науки» Ісидора Севільського серйозною науковою працею. Втім для нас вона являє безумовний інтерес насамперед в якості надзвичайно оригінального історичного джерела про знання та уявлення про навколишній світ людей раннього Середньовіччя.

Ісидор Севільський вкрай мало пише про витоки астрономії, хоча чітко вказує, що ця дисципліна походить від єгиптян, на відміну від астрології, яку вигадали халдеї. При цьому Ісидор Севільський також вказує, що людей, що в давнину займалися та вивчали астрономію багато, втім сам він згадує лише

Птелемея «цар александрійський, оскільки він встановив правила, по яким знаходять рухи світил» [1]. По суті, Ісидор Севільський закріпив церковну догму птоlemeївської картини Всесвіту, яку вкрай довгий час відстоювала та підтримувала Християнська (Католицька) церква.

При цьому до безумовної заслуги Ісидора Севільського слід віднести те, що він чітко розумів сутність астрономії виключно як науки, наукового знання, навчальної та практичної дисципліни, на відміну від існуючої тоді космографії – наукової та навчальної дисципліни, яка вивчала устрій Всесвіту в цілому і яка в той період розвивалася паралельно астрономії. «Але хто б він не був (винахідник астрономії – *авт.*), що спонукається рухом неба і розумом душі, він за допомогою зміни часів, за допомогою незмінних і певних рухів світил за допомогою розмірених величин інтервалів розглянув деякі розміри та числа, які він знайшов, пов'язуючи [їх] з астрологією, визначаючи та відокремлюючи по порядку» писав у Розділ XXV «Про винахідників її (астрономії – *авт.*)» Ісидор Севільський [1].

Відомий знавець латинської середньовічної мови та перекладач творів Ісидора Севільського Л.А. Харитонов у своїй так званій історико-філософській драмі, а по суті фундаментальному історичному дослідженні «Ісидор Севільський» у її передзаклучній частині дає вкрай переконливий список усіх астрономів та космографів Античності та раннього Середньовіччя, з праць яких Ісидор Севільський черпав інформацію, а також вказує на загальні принципи античної космології. Вони Л.А Харитоновим, на наш погляд сформульовані вкрай чітко й настільки переконливо, що далі ми наводимо просторову по-суті цитату з його наукового твору повністю::

1. *Уявлення про сферичний небозвод, «сферу нерухомих зірок» та сферах планет, Сонця та Місяця. Воно сходить до піфагорійців.*

2. *Ідея одухотвореності небесних тіл* була настільки ж давньою, як та сама релігія. Одухотвореними їх вважав і Платон, і навіть прагматичний Аристотель мислив, що за рухами планет якийсь нерухомий Розум-першодвигун.

3. *Принцип небесної досконалості*. Він розпадається на дві частини, тобто на так звану аксіому руху Платона і на доктрину ідеальності, божественності та незмінності небесних, «надмісячних» тіл та їх рухів. Аксіома руху складалася у тому, що всі світила рухаються рівномірним круговим рухом; хоча вона названа на ім'я її головного популяризатора, як принцип вона була зафіксована ще у Філолая, а сходиться до ще більш ранньої піфагорійської традиції. Це була цілком наукова робоча гіпотеза, що виникла на основі спостереження за зірками та перенесена за аналогією на інші небесні тіла через спорідненості їх природ (сучасна наука чинить так само, прагнучи пояснювати незрозуміле через зрозуміле в аналогічних ситуаціях).

Вчення про божественність небесних тіл і про загальне небесне досконало, навпаки, порівняно пізніше. Воно вперше зафіксовано у Платона та розвинене Аристотелем. В обох випадках воно перетворилося на антинаукову догму, яка протягом дві тисячі років заважала бачити змінні явища в астрономії.

4. *Принцип музики сфер*, запропонований Філолаєм. Щоправда, він поділявся не всіма, наприклад Аристотель зауважує, що «теорія ця витончена і поетична, проте справа не може бути такою». Всупереч думці Платона, небесна гармонія зв'язувалася піфагорійцями не з математикою космосу, а з його фізикою («Не буває звуку без руху», - писав Гіппас).

Зрештою, треба відзначити величезне значення історії астрономії для становлення сучасної природничо картини світу. І саме астрономія стала тим випробувальним полігоном, на якому вперше вдалося блискуче поєднати емпіричні спостереження та їх математичні обґрунтування, саме тут був уперше сформульовано гіпотетико-дедуктивний метод (тобто емпіричні спостереження, побудова на їх основі пояснювальних теоретичних гіпотез, наступна емпірична

перевірка дедуктивних висновків з них і т. д.), що склав основу сучасної наукової теорії пізнання та зруйнував догматично-релігійну теорію пізнання середньовіччя. Задовго до Н. Кузанського, Г. Галілея та Ф. Бекона, творців цього методу, Аристотель стосовно астрономії висловлював ту ж думку: «Справа досвіду — доставляти початку будь-якого явища. Я маю на увазі, наприклад, що досвід у знанні про небесні світила, повинен доставляти початки вченню (теорії) про небесні світила».

Слід зазначити, що інтерес до космографії та паралельно астрономії був своєрідним шаблоном IV—VII ст. Ця тенденція виявилася не лише на Заході, що переживав величезні потрясіння, а й навіть на відносно стабільному Сході, буквально наповненому творами такого роду. Не уникнула його і Вестготська Іспанія, де склалася своєрідна астрономічна школа в монастирі св. Косьми й Даміана у витoku річки Альми, поблизу столиці Толедо. Вона була представлена абатом Ільдефонсом Толедським, Євгеном Толедським і його учнем Елладієм, що отримали у 615 р. зі схвалення вестготського короля і одночасно учня Ісидора Севільського Сісебута єпископську кафедру в столиці держави. Сісебут протегував цьому монастирю.

Найпростіше пояснення інтересу саме до астрономічної проблематики — винятково тяжке становище, в якому опинився середземноморський світ на межі Античності й Середньовіччя. Антична цивілізація впала, на зміну їй прийшов новий світ, поки ще варварський і жорстокий. Людське життя втратило цінність. Не дарма Ісидор Севільський наполягав на необхідності поважати людину, особистість, звертаючись до норм римського права.

На Заході апокаліптичні очікування, крайня психологічна нестійкість і екзальтація стали природними наслідками безперервної перманентної руйнівної війни, що тривала багато десятиріч злиднів, голоду, епідемій. Очікуванням кінця світу було пронизане свідомість не лише суспільства, але і її «пасторів». Це особливо яскраво проявилось, наприклад, у посланні папи Григорія I королю

англів Едельберту, написаному на початку VII ст. П'ять із перерахованих у Григорія I космічних явищ привернули увагу Ісидора Севільського, що і відображено було в його трактаті «Про природу речей». Космологічні і астрономічні «пошуки» були психологічно виправданою втечею від жахливої реальності [5]. А тому складний і, здавалося б, випадковий рух давніх планет породив ідею взаємозалежності планет і людської долі. Об'єктивно цей виступ був підготовлений чітким зв'язком між сезонними змінами та небесними місцями.

Ісидор Севільський безумовно був знайомий із працями Птолемея й Аристотеля, але він більше йшов за своїми попередніми наставниками – Боєцієм, Кассіодором, папою Григорієм Великим і Леандром Севільським. Вони пристосували вчення Аристотеля, зробивши його прийнятним для католицької традиції. Із цього моменту система світу Аристотеля-Птолемея фактично злилася з католицькою догматикою. Експериментальний пошук істини змінився на звичну для середньовічної людини методику – пошук відповідних цитат у канонізованих творах і їхнім просторовим коментуванням.

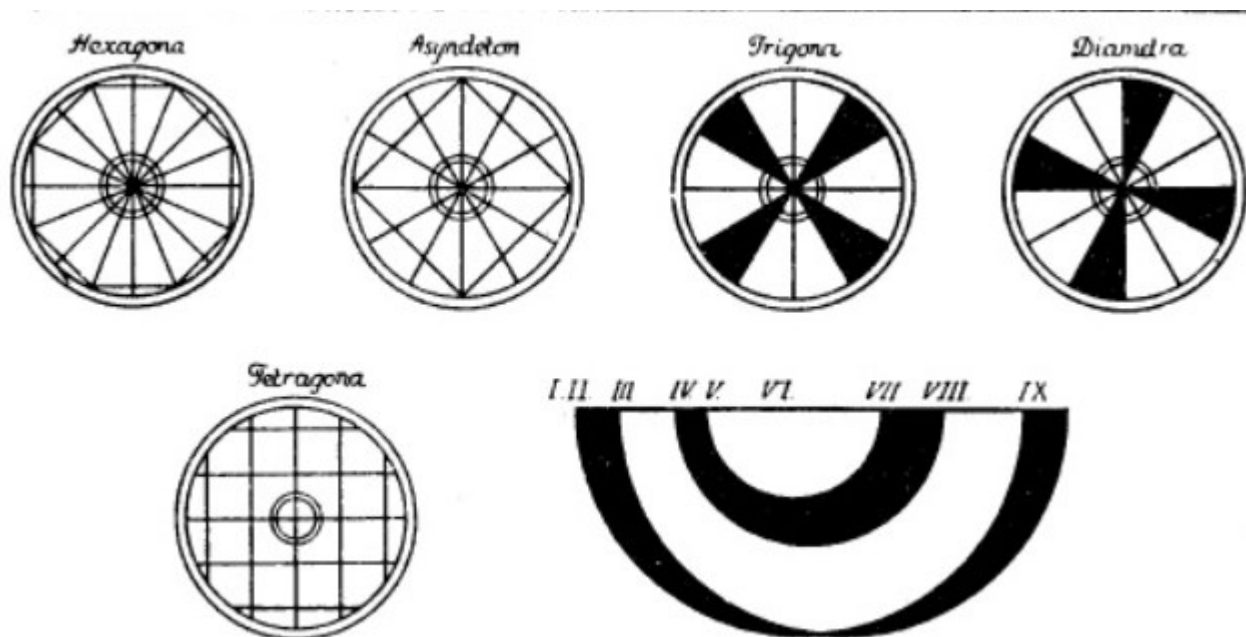
Яскрава картина середньовічного наукового світу Західної Європи разом із застосуванням чисел втілювалася в астрономії. У цьому світогляді астрономія займала одне з основних місць в уявній науці про Всесвіт. З цього приводу Ісидор Севільський писав: «Такі дивні рухи планет можна трактувати лише одним способом, як доказ чогось довільного, як свідчення незалежного життя ... непрозорий небесний склеп над усім цим рухом і обертанням, поверх якого висаджені «зірки фігур, подібних до тварин». Це не може бути нічим іншим, як лише астрономія, перетворена на релігію... Таким чином, народилася наука й мистецтво, яке існувало століттями. Багато в чому, мабуть, астрономія має право вважатися вінцем людських знань» [17, р. 285]

На момент підготовки своєї «Етимології» Ісидор Севільський чітко розумів на підставі читання античних авторів, що астрономія була тісно оточена

геометрією, але вважалася складнішою за неї. За її допомогою учні навчилися обчислювати рух сонця та зірок, сонцестояння, рівнодення, спостерігати за планетами, інтерпретувати знаки зодіаку, малювати небесні карти тощо. І ранньосередньовічний автор – герой нашого аналізу, об'єктивно виводив астрономію, дійсно як окрему і самостійну дисципліну саме з геометрії, помилково, і з огляду на сучасний стан та розвиток, в тому числі й цієї науки, вважаючи, що астрономічні та астрологічні терміни і поняття, що можуть бути зображені графічно, є також предметом вивчення та навчання геометрії. Насамперед це стосувалося так званих (по Ісидору Севільському) восьми фігур:

Розділ XIV «Подання фігур, намальованих нижче». Також за допомогою восьми фігур виходить інший сенс (*ratio*) у русі світил (*stellae*): або що вони [знаки Зодіаку] опозиційні, або квадратурні, або тригональні, або секстильні, або сусідні, або разом, або навколишній (*circumferens*), тобто який або переходить чи досягає. Опозиційні (*diametra*) – коли поділяються п'ятьма знаками; квадратурні (*quadrata, tetragona*) - коли двома; секстильні (*gona*) - одним; сусідні (*asydenta*) - коли жодним; разом (*simul*) - коли перебувають у тій частині; перехідний (*superferens*) – коли перевершує чи здійснює дію (*actum facit*); не досягає (*Superfertur*) - коли передує; тригональні (*trigona*) – коли [поділяються] трьома середніми.

(2) Також в іншому сенсі є вісім відмінностей: знак [Зодіаку], частини, межі, [планети] у з'єднанні (*conventu*), пряме або задній рух [планет], [ix] широта (*latitudo*) і довгота (*longitudo*)» [1].

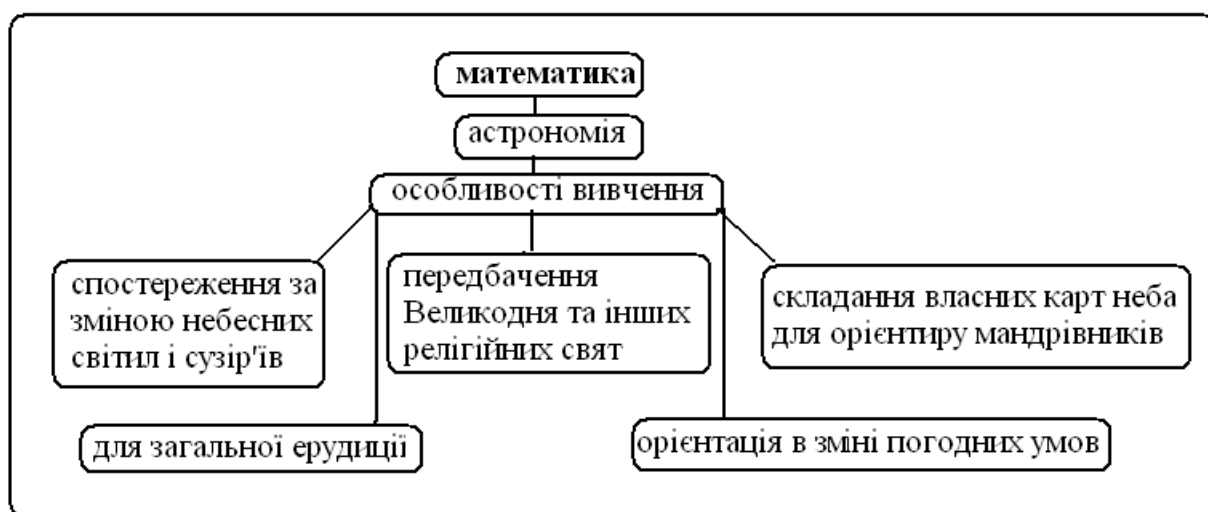


Таким чином, астрономія в представлені Ісидора Севільського була розділом математики, прямо витікала з геометрії, однак була як геометрія та музика не самостійна по відношенню до арифметики, втім, по своєму значенню поступалася саме музиці й йшла останньою серед усіх серед всіх чотирьох математичних дисциплін. Втім, астрономія на відміну від геометрії оперувала лише кратними на 2 цифрами, яких ні як не може бути більше 8 (знаки Зодіаку). Але у це число не підпадали ті цифри, які виходили на 6.

З огляду на наше історичне знання, не думаємо, що такий висновок був як раз результатом математичних розрахунків та геометричних вимірювань. Скоріше за все, це було не наукове, а виключно політичне рішення, оскільки в період, коли Ісидор Севільський писав свої «Етимології», його учень – король вестготів Сісebut (612-621 pp.), до речі людина, яка завдяки своєму вчителю цікавилася астрономією та навіть з цього приводу написала одну з перших середньовічних поем на латинській мові - про затемнення «Carmen de Luna» або інша назва – «Praefatio de Libro Rotarum», що у повному вигляді до нас не дійшла, розпочав гоніння в Іспанії на іудеїв. Ісидор Севільський цей внутрішньополітичний процес доволі м'яко відобразив в своїй історичній праці «Історія готів» [6]. Втім, саме через політичні та ідеологічні міркування, він

доволі упереджено підійшов до вищезначеної класифікації фігур геометрії для астрономії.

Український вчений М.Г. Сайбеков, який переважно займався виявленням освітньої спрямованості творів Ісидора Севільського, в своїй дисертації наводить, на наш погляд вкрай вдалу та дуже інформативну схему підкресленої з його відомої «Етимології», відносно того, яке місце астрономія займає в контексті чотирьох математичних дисциплін (відповідно – арифметики, геометрії, музики, астрономії) і для чого вона потрібна [12, с. 110].

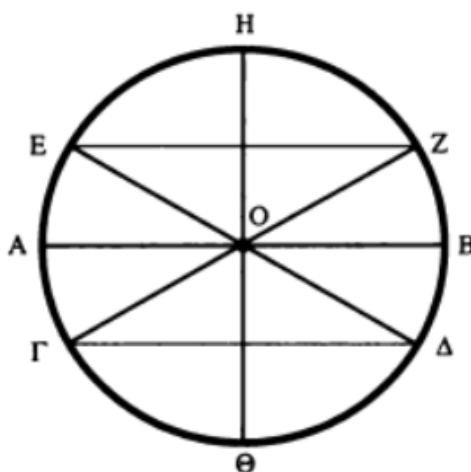


На наш суб'єктивний погляд, саме ця схема дає повне уявлення про місце астрономії в системі ранньосередньовічних уявлень про світ, де центральне місце як раз займало визначення дати Великодня та інших релігійних свят в умовах існування відносно не точного у порівнянні з сучасним Грігоріанським календарем – календаря Юліанського. Причому в судженнях Ісидора Севільського, центром астрономічного пізнання і одночасно центральним об'єктом, через який або з огляду на який слід проводити відповідні необхідні для християнської церкви розрахунки було виключно сонце. Так у Розділі LI «Про дію Сонця» Ісидор Севільський не тільки відповідне писав, а й геометрично (графічно) зображав: «Сонце, сходячи, робить день, заходячи, наводить ніч, адже день (dies) - це Сонце над землею, ніч (nox) - Сонце під землею. Адже від нього [походить] годинник. Від нього - день, коли воно

сходить, від нього ж і ніч, коли заходить. Від нього вважають місяці та роки. Від нього походять зміни часів [року].

(2) Коли ж воно рухається на південь, воно ближче до землі, коли воно поблизу півночі, воно піднімається вище. <Йому, тому, Бог встановив різні шляхи (cursus), місця та часи, щоб, залишаючись завжди на одному й тому самому місці, воно своїм щоденним жаром не знищило [землю], і як каже Климент: «[Сонце] отримує різні шляхи, за допомогою яких залежно від послідовності часів [роки] регулюється правильний пристрій клімату (aig) та зберігаються в порядку чергування та зміна [часів]. Бо поки що воно сходить до висот, стоїть весна. Там, де доходить до вершини, воно палає літнім жаром. Спускаючись назад, повертає осінню помірність. Там же, де повертається до нижньої [частини] кола, воно з крижаних скріп неба залишає нам холод зимової холоднечі».>

(Далі слідує кругле креслення, яке в середині має центр світу [O], а навколо нього - положення Сонця, підписані так: «Це схід Сонця на Різдво Господнє» [Δ]; «Шосту годину дня» [Θ]; «Захід на Різдво Господнє» [Γ]; «Захід у рівнодення» [Α]; «Захід Сонця на Різдво Іоанна» [Ε]; «Постійна опівночі» [Η]; «Схід Сонця на Різдво Іоанна» [Ζ]; «Це схід Сонця в рівнодення» [Β].)» [1].



Як бачимо, для Ісидора Севільського, як церковного діяча та скоріше за все абсолютно віруючої людини, Сонце було творінням Бога, якому виключно

він встановив положення та рухи, причому такі, що б воно по відношенню до усього іншого залишалося на одному місці. При цьому, цей світогляд не був вигадкою чи результатом розрахунків самого Ісидора Севільського. Він слідував за своїми попередниками, причому християнського, а не античного періоду (в даному випадку за поглядами святого Климента I (помер між 97 та 101 рр.)

Більше того, саме завдяки Сонцю, на думку Ісидора Севільського можна було передбачувати не тільки погодні явища (буревії, дощі, снігопади), а й чітко визначати всі важливі астрономічні явища та величини. Через це, припустимим був і такий погляд на четверту математичну дисципліну: «Астрономія – це наука про всі форми небесних тіл, які вивчають нормальне положення зірок по відношенню один до одного і до Землі...».

В цьому аспекті Ісидор Севільський абсолютно вірно визначив місце астрономії як головного аспекту навігації (те, що зараз називається астронавігація і у обов'язковому порядку є начальною дисципліною та одним з основних елементів знання сучасних представників штурманської служби [11, с. 45-46]). Так у Розділі LXXI «Про імена світил, які отримали» він писав наступне: (4) Сузір'я (sidéra) названі тому, що мореплавці, розглядаючи (considerare) їх, направляють [свої судна] за обраним курсу, щоб не опинитися в будь-якому іншому місці через оманливі хвилі і вітри. Деякі ж світила тому називаються «знаками» [=сузір'ями], що їх спостерігають моряки у кермових весел, вивчаючи їхнє розташування та блиск, і через ці речі відкривається майбутнє становище неба» [1].

Втім він помилково заявив про можливість за допомогою саме астрономії орієнтуватися у зміні погодних умов. У тому ж розділі Ісидор Севільський писав: «(5) Але і всі люди спостерігають їх (сузір'я, мається на увазі – *авт.*), щоб передбачати якості повітря [=погоду] влітку та взимку, навесні та восени. Адже вони позначають якість часів через певні місця свого сходу та заходу сонця» [1]. Чи у Розділі LXXI. Про імена світил, які отримали імена небезпричинно: «(32)

Далі Водолій (Aquarius) і Риба (Piscis) названі від часів дощів, тому що взимку, коли Сонце рухається в цих знаки, що проливаються сильніші дощі» [1].

Це була пряма калька з давньоєгипетських наукових поглядів, що виявились механічно перенесеними Ісидором Севільським у свою Книгу III «Етимології». Причому Ісидор Севільський про такий практичний аспект астрономії говорить не в розділі про цю дисципліну, а в початковій главі Титулу II «Про геометрію»: «Глава X «Про винахідників геометрії та її ім'я». Говорять, що наука геометрії (geometria, geometrica) була вперше винайдена єгиптянами, тому що під час розливів Нілу, коли всі володіння покриті мулом, початок розподілу землі при допомоги ліній та заходів дало ім'я [цьому] мистецтву. І потім, розвинене далі гостротою [думки] мудреців, воно виміряло розміри [також] і моря, і неба, і повітря. (2) Бо, пробудивши [своє] дослідницьке завзяття, вони, таким чином, почали після виміру землі шукати розміри та неба: на яку відстань Місяця від Землі і само Сонце від Місяця відстоїть і наскільки міра поширюється аж до вершини неба, і таким чином вони самі відстані неба і кругообіг світу (orbis) ймовірно (ratio) розмітили за числом стадій. (3) І оскільки ця наука почалася з виміру землі, свого початку вона зберегла назву. Бо геометрія названа від землі та міри. Адже землю греки називають γη, а міру – μέτρον» [1].

Однак, визнаючи астрономію знанням надзвичайно масштабним та складним, одним з головних призначень цієї дисципліни Ісидор Севільський визначає спостереження за зміною небесних світил та сузір'їв. Однак, Ісидор Севільський в цьому контексті чітко наголошує на різкій різниці між астрономією та астрологією, яка теж має за мету спостереження за зміною небесних світил та сузір'їв. У Розділі XXVII. Про відмінність астрономії та астрології він пише наступне: «Між астрономією та астрологією є деяка відмінність. Адже астрономія охоплює звернення неба, сходи, заходи та рухи сузір'їв, або за якою причиною вони так називаються. Астрологія (astroligia) ж -

[наука] частково природна, частково забобонна. Природна – коли слід рухам Сонця та Місяця або визначеним за часом положенням світил. Забобонна ж є та, якою слідує зорячети (*mathematici*), які ворожать світилами і які також розподіляють дванадцять небесних знаків [Зодіаку] по окремих частинах тіла і душі, і намагаються за рухом сузір'їв передбачати гороскопи (*natividades*) та звичаї людей» [1].

В свій праці, Ісидор Севільський вперше в галузі астрономії помітив, та з огляду на свої попередні напрацювання в сфері інших дисциплін спробував виявити різницю між спеціальними поняттями, які до нього практично завжди використовували або як синоніми, або замінюючи одне поняття на інше, чим постійно втрачався реальний їх зміст. Про це Ісидор Севільський писав у Розділі LX «Про відмінність світил, сузір'їв та зірок»: «Світила, сузір'я та зірки між собою різняться. Бо світило (*Stella*) є щось поодиноке. Сузір'я (*sidéra*) ж утворені багатьма (*plurimae*) світилами, як, [наприклад,] Гіади, Плеяди. А зірки (*astra*) – це великі (*grandes*) світила, як, [наприклад,] Оріон, Волопас. Але письменники ці назви змішують і пишуть «зірки» замість «світила» та «світила» замість "сузір'я"» [1].

Ще однією заслугою Ісидора Севільського, хоча і доволі умовною з огляду на подальший церковний догматизм слід визнати його розуміння існування та відповідного руху планет. В Розділі LXVII «Про світила-планети» він писав: «Деякі світила тому називаються планетами (*planetae*), тобто «блукаючими», що вони по всьому світу різним рухом бігають туди і сюди. Чому через те, що блукають, — кажуть, що вони рухаються назад, чи роблять аномалії, тобто коли приймають або втрачають частинки [сонячного світла, вогню]. Далі, коли тільки втрачають, кажуть, що вони рухаються назад (Ретрограда); і вони стають, коли стоять. [1].

Втім, остаточно укріпитися в думці, що планети це реальні космічні об'єкти, структурно подібні Землі Ісидор Севільський не зміг. Більше того, він

залишив в своїй праці, стосовно теорії про планети свого роду «міну повільняної дії», заздалегідь вказуючи на те, що теорія та назви цих свитіл не християнського походження. У вже цитованому вище і неодноразово нами Розділі LXXI «Про імена свитил, які отримали імена небезпричинно» Ісидор Севільський писав: (20) Світила-планети - це ті, які не закріплені на небі, як інші, але гасають у повітрі. Названі вони планетами *ἀπο της πλάνης*, тобто «від блукання». Адже вони носяться іноді на півдні, іноді на півночі, здебільшого проти [руху] світу [=сфери неба], і ніколи - разом зі світом. Їхні грецькі імена — *Φαέθων*, *Φαίνων*, *Πυρίων*, *Ἑσπερος*, *Στίλβων*. (21) Римляни увіchnили іменами своїх богів, тобто Юпітера, Сатурна, Марса, Венери та Меркурія [відповідно]. Адже обдурені і ті, що прагнуть обманювати у своєму раболіпстві, уявляючи собі щось через кохання, вони показували на небі зірки, кажучи, що Юпітер є та зірка, а Меркурій — ця: і виникла марна думка. Це помилкову думку зміцнив диявол, а Христос перекинув.

(22) Далі ж у тих [сузір'ях], які самими язичниками називаються «знаками», створюється також образ живих істот, як, [наприклад,] Ведмедиця, як Овен, Телець, Терези тощо. Ті ж [люди], які добре розібралися в сузір'ях, спонукають ні порожні забобони, помістили в число свитил і [який] вид тіла, з яких причин вони створили образи, і імена своїх богів [1].

Втім, при всіх позитивах астрономічного аналізу в творі Ісидора Севільського, він одночасно став заручником існуючої на той момент церковної ідеології та відповідно догматичного уявлення про світ, через що, в його творі існують конкретні помилки й несунитниці. Наприклад, у Розділі XXXV «Про швидкість [обертання] неба» Ісидор Севільський писав: «Кажуть, що сфера неба рухається з такою швидкістю, що якщо тільки світила перестануть мчати назустріч стрімкому їй біжу так, щоб затримувати її, вона зверне світ у руїни» [1]. Або згідно Розділу XXXVIII «Про точки обертання неба»: «Точки обертання (cardines) неба - це крайні частини осі [Світу]. І названі вони так тому, що з

їхньою допомогою повертається небо, або оскільки вони крутяться як серце (Cor) [1].

Однак найбільш не науково та навіть одіозно виглядають судження Ісидора Севільського «Про чотири частини неба» (Розділ XLII), «Про півсфери» (Розділ XLIII), «Про п'ять кіл неба» (Розділ XLIV). Нижче наводимо ці розділи без купюр в єдиному тексті:

Областей (climata) неба, тобто сторін або частин, чотири, яких перша частина східна, оскільки там сягають деякі світила; друга – західна, де в нас заходять деякі світила; третя - північна, куди Сонце приходить з більш довгими днями; четверта - південна (australis), куди Сонце приходить, коли ночі довші [днів].

(2) Схід (Oriens) названий від появи (ex-ortum) Сонця. Захід (Occidens) - оскільки він робить так, що день гине (occiditur) і гасне. Адже він приховує світло світу і напускає морок. Північ (Septentrio) названа від семи (septem) зірок полюса (axis), які, повертаючись, кружляють у ньому самому. Він справедливо називається також центром обертання (vertex) тому що обертається (vertitur).

(3) Полудень (Meridies) названий [так] або оскільки в цьому місці Сонце робить середину дня, як би «полудні», або оскільки в цей час ефір виблискує (micat) чистіше.

(4) Є й інші сім паралелей (climata) неба, як сім іній від сходу до заходу, під якими особливим [кжною] чином виробляються різні звичаї людей і різні тварини та які названі від найвідоміших своїх місць. З яких перша — Мерое (Merois), друга - Сіена, третя - Нижній Єгипет (Cata-choras), тобто Африка, четверта – Родос, п'ята – Геллеспонт, шоста – Месопонт, сьома – Борисфен (Borusthenes).

Півсфери (haemisphaeria) - це половині частини сфери. Надземна півсфера є та частина неба, яка нам повністю видно; підземна півсфера є та, яку неможливо бачити, [так] як удень вона буває під землею.

Поясів (zoniae) неба п'ять. Деякі з них, більше помірні частини, відрізняються тим, що населені, а деякі через лютого холоду чи спеки залишаються незаселеними. Які тому називаються поясами чи колами, що існують у кругообігу [небесної] сфери.

(2) З них перше коло тому називається арктикої (арктичним), що у ньому проглядаються включені [в нього] знаки Арктів. Друге коло - θερὶνός (спекотний), який зветься τροπικός (тропічним, поворотним), оскільки Сонце, приносячи літо в аквілонські [=північні] межі, за це коло не виходить, але зараз повертається, і тому він називається τροπικός.

(3) Третє коло - ἰσημερινός (екваторіальний), який латинянами тому називається рівноденним (aequinoctialis), що Сонце, перебуваючи у цьому колі, здійснює рівнодення. Адже ἰσημερινός («Порівняльним») латиною називаються і день і ніч [у час рівнодення]. У цьому колі, будучи встановленим, ясно проглядається половина сфери [неба]. Четверте ж коло названо ἀνταρκτικός (антарктичним) тому, що є протилежним тому колу, яке ми називаємо арктикός.

(4) П'яте коло - χειμερινός τροπικός (зимовий тропічний), який латинянами називається зимовим або [колом] зимового сонцеворота (brumalis), тому, що Сонце, перебуваючи в цьому колі, приносить зиму тим, що живуть у Аквілона, і літо — тим, які живуть у південних частинах [світа] [1].

Говорячи про астрономічні об'єкти та астрономічні величини, Ісидор Севільський не будучи сам вченим-астрономом і скоріше за все являючись більше гуманітарієм ніж науковцем, схильним до точних і природничих наук, а також не маючи з робіт попередників необхідної астрономічної інформації, замінював її відповідними фразами та філологічними обертами. Наведемо декілька характерних прикладів.

Розділ XLVII «Про величину Сонця»: «Величина Сонця (Sol) більше (fortior) [величини] Землі, тому в ту мить, коли сходить, вона одночасно показується одно Сході і заході. А те, що воно здається нам [діаметром]

приблизно з лікоть, слід розуміти, оскільки Сонце [далеко] віддалено від Землі; і через цю відстань виходить так, що воно здається нам маленьким.

Розділ XLVIII «Про величину Місяця»: «Повідомляють також, що величина Місяця (Luna) менша [величини] Сонця. Адже поки Сонце вище за Місяць, воно все-таки здається нам [дещо] більше Місяця, проте якщо його наблизити до нас, воно здається набагато більше за Місяць. І подібно до того, як Сонце потужніше за Землю, так і Земля потужніша за Місяць на деяку величину [1].

Розділ LVII «Про близькість Місяця до Землі»: «Місяць ближче до Землі, ніж Сонце. Тому вона більше короткому колу швидше робить свій шлях. Адже шлях, що Сонце здійснює за триста шістдесят п'ять днів, вона пробігає за тридцять днів. Тому давні мали місяці по Місяцю, а роки - за рухом Сонця» [1].

Одночасно, описує чи компілюючи усі відомі на час активного творчого життя Ісидора Севільського астрономічні знання, він сам того не розуміючи вказував те, що стало науковою даністю лише на межі XX – XXI ст., наприклад факт наявності на Сонці води та їх найбільших у нашій Галактиці запасів: Розділ XLIX «Про природу Сонця»: «Поки Сонце є вогненным, воно через надмірне рухи при зверненні ще більше розпалюється. Філософи кажуть, що його вогонь живиться водою і отримує від [цього] протилежного елемента енергію (virtus) світла та теплоти. Тому ми частіше бачимо його вологим і вичерпним росу» [1].

Завершуючи ж цей огляд слід ще раз підкреслити те, що Ісидор Севільський був насамперед церковником та завзятим й ревним, а тому вкрай догматичним християнином, життя та творчість якого проходила у добу раннього Середньовіччя. Не дивлячись на те, що для свого часу Ісидор Севільський був надзвичайно освіченою людиною, а його практична діяльність відбулася у відносно спокійний політично час так званого Вестготського відродження, його, на перший погляд виключно наукові й без перебільшення енциклопедичні твори у всіх їх книгах, титулах та відповідних розділах носили

виключно ідеологічний (релігійний, західнохристиянський) підтекст. Свідомо чи помилково (оскільки в першу чергу займався компіляціями причому по всім існуючим тоді дисциплінам та сферам людських знань), Ісидор Севільський де-факто закладав підстави для майбутньої католицької експансії, в першу чергу на Схід. Іншими словами пояснити наприклад таке навряд можливо: Розділ XXX «Про форму світу»: «Форма [земного] світу описується так. Адже яким таким чином світ піднімається до північної області, таким схиляється до південної. Голова його і як би обличчя – це східна область, а задня частина – північна [1].

Втім, працюючи як науковець і письменник, викладач і популяризатор до того накопиченого людством знання, Ісидор Севільський все ж знаходився між світським поглядом на науку та релігійними, причому (в сенсі останнього) - обов'язковими судженнями та поглядами на Світ. І тому завершуючи свій огляд астрономії, як четвертої математичної дисципліни, Ісидор Севільський писав: «Порядок цих семи світських наук тому філософами було доведено аж до зірок [=астрономії], що душі, звичайно [ще] заплутані світською мудрістю, [вже] відволікалися від земних речей, і піднімалися до вищих споглядань» [1].

Таким чином, астрономія як наукове знання та наукова й навчальна дисципліна в судженнях та роботах Ісидора Севільського займала останнє за змістом, втім далеко не останнє за значенням місце. Астрономічні знання супроводжували автора на усьому його життєвому та творчому шляху. Про це свідчить як постійне звернення до астрономічних сюжетів на сторінках його книг, присвячених іншим дисциплінам, наприклад Граматиці, окремі моменти з якої ми цитували на початку цього розділу, так і те, що його коронований учень – король вестготський Сісебут, так сильно зацікавився астрономією, що в подальшому про виключно астрономічне явище – затемнення (Сонця й Місяця), він латиною написав цілу поему, яка до нас в повному вигляді, нажалі не дійшла.

Де-факто, Ісидор Севільський виступив виключно як кодифікатор існуючого на момент написання їм своєї відомої книги «Про чотири математичні

дисципліни» астрономічного знання. В своїй роботі він спробував максимально повно викласти усі відомі йому та тогочасній науці астрономічні аспекти.

З точки зору сьогодняшнього дня та наших набагато повніших ніж у Ісидора Севільського навіть шкільних знань з курсу «Астрономія» (викладається у 11 класі – 35 годин), його роботу можна оцінювати і як примітивну і як помилкову і як застарілу. Рівно як і не у позитивному сенсі оцінювати самого її автора – Ісидора Севільського.

Втім, ми повинні у той же час абсолютно чітко розуміти і те, що його Титул IV «Про астрономію» Книги III «Етимології» по суті відображав дві речі та ситуації того далекого від нас часу. З одного боку, відносно примітивний характер астрономічних поглядів реально складав систему світогляду та раньосередньовічних та ранньохристиянських уявлень про Всесвіт. Так тоді мислили усі і Ісидор Севільський лише придав цим знанням чітку і закінчену для своєї епохи форму.

З іншої ж сторони, Ісидор Севільський був церковним діячем і максимально заангажованою релігійними (раньохристиянськими) догмами людиною, яка до того ж була провідним церковним адміністратором і по складу свого характеру та устремлінь – чудовим та прогресивно мислячим педагогом-новатором і організатором середньої та вищої школи. В цих умовах він чітко розумів крайню необхідність та важливість астрономічних знань не тільки для християнської церкви, а й в сфері абсолютно світського, втім виключно практичного її використання. І тому він намагався як умого найбільше у його ситуації та з його можливостями надати сучасникам та майбутнім поколінням астрономічної інформації.

Не будучи фаховим астрономом та скоріше за все являючись скоріше гуманітарієм ніж вченим, схильним до точних й природничих наук, Ісидор Севільський зміг дуже чітко відокремити астрономію від астрології та раз і назавжди відкинути зі сфери знань про Всесвіт космологію. Причому зробив він

це на підставі як раз вивчення основних постулатів головних математичних наук – арифметики та геометрії. Тобто можна сказати, що прийшов до такої позиції він виключно через цілеспрямовану наукову творчість.

Не можна сказати, що окрім вищеназваних позитивів його роботи, Ісидор Севільський ввів у астрономію щось нове. Да і зробити це він, не маючи відповідного фаху просто не міг. Однак це і не було його задачею при створенні своєї книги «Про чотири математичні дисципліни».

Однак саме цією книгою він по суті кодифікував та догматував астрономічні знання у максимально повному для його епохи обсязі, які в подальшому прийме на озброєння Католицька церква. Да так прийме, що будь який відхід від викладених у «Чотирьох математичних дисциплінах» постулатів чи догм, буде в подальшому вважатися відвертою єрессю. І важка доля та зламане життя Галілео Галілея і вкрай трагічна епопея Джордано Бруно, цьому яскраві свідчення. Але ж ці два великих вчених лише верхівка айсбергу насаджування католицькою церквою астрономічного догматизму в Західному (християнському) світі.

Саме тому, реальні помилкові судження та факти, який Ісидор Севільський виклав у своїй праці про астрономію, є одночасно тими обставинами, які його виправдовують (він користувався тим що було до нього іншими вченими зроблено) так і тими, через які Ісидора Севільського, втім з історичної точки зору можна критикувати. А це насамперед те, що християнською (з 1054 р. – Католицькою) церквою були введені у ранг суджень, які не підлягають корекції – тобто в ранг релігійних та антинаукових догм.

Як наслідок, тільки в сенсі праці Ісидора Севільського «Про астрономію», ми змушені де-факто оцінювати майже усі його і не тільки його наукові чи навколо наукові твори не з точки зору конкретної прикладної науки (в даному випадку астрономії), а виключно з точки зору цікавого, об'ємного, максимально інформативного, вкрай ілюстрованого та насиченого прикладами та аналогіями

історичного джерела. Причому такого, за допомогою якого ми цілком спроможні виявляти світогляд суспільств не тільки окремої країни, а цілого історико-культурного регіону – в даному випадку Західної Європи в добу не тільки раннього Середньовіччя, а взагалі в хронологічних межах усієї епохи Середніх віків до доби Реформації включно.

ВИСНОВКИ

Ісидор Севільський безумовно титан раньосередньовічної науки, літератури й книжного знання. Причому для свого часу він був в значній ступені унікальною людиною, як по життю так і по творчості. І залишається він такою і в сучасну добу, не дивлячись на критику та в значній ступені застарілість постулатів, не всіх звісно, що були ним викладені в його ж роботах.

Йому пощастило народитися у варварському королівстві в той історичний період, коли воно перебувало у відносній зовнішньо – та внутрішньополітичній стабільності. Саме тому, Ісидору Севільському вдалося здобути максимально можливу на той момент і скоріше за все передову освіту. Однак куди більше самої освіти, Ісидору Севільському пощастило з самою системою домашнього чи монастирського, що для його ситуації тоді було одне і теж саме, виховання. Головним в цьому стало те, що йому була привита любов до книг, які протягом усього свого життя він читав з захопленням і в значній, скоріше за все максимально можливій для того часу кількості. Причому читав він абсолютно різні роботи, не маючи і не здобуваючи для розуміння тих чи інших наук спеціальної (звісно, з огляду на можливості того часу) освіти.

В певний період, просте читання, рівно як і духовна й церковно-адміністративна діяльність його перестала задовольняти. Характер Ісидора Севільського, його універсальна на той час і повна освіта, а головне його інтерес (хоббі) до читання й до системи передачі накопичених знань власним учням, вимагали від нього чогось більшого ніж проста робота педагога. Хоча і талановитого і новаторськи мислячого.

Саме тому, літературна, а по суті наукова діяльність Ісидора Севільського була тим аспектом його життєдіяльності, який повністю відповідав усім складовим його особистості. І в цьому аспекті прийнята та вироблена ним лінія на створення кодифікованих чи зібраних робіт, які б концентрували в собі увесь

на той момент накопичений людством багаж знань, на наш погляд була абсолютно виправданою.

Аби зрозуміти увесь колосальний потенціал робіт Ісидора Севільського, їх треба читати ретельно, кілька разів і в повному обсязі. На сьогодні, при всій універсальності знань які отримує і в середній і у вищій школі сучасний українець, а в подальшому можливо і український вчений, на наш особистий погляд не дозволяє в лице однієї персони охопити увесь колосальний наробок великого без перебільшення Ісидора Севільського.

В нашому дипломному проєкті ми торкнулися лише однієї дисципліни – астрономії, залучивши та ретельно опрацювавши першоджерело й додатково кілька супутних джерел. При цьому ми спеціально обмежали історіографічну базу, яка б як своєю кількістю так і своєю різноманітністю могла лише ускладнити нашу роботу. Але навіть виходячи із залученого нами історіографічного пласта та джерельного базису, ми можемо констатувати наступне.

1). Астрономічні уявлення та астрономічні знання й категорії були постійним супутником Ісидора Севільського, що вкрай чітко ми бачимо по його роботах. Втім, це не був лише індивідуальний підхід чи цікавість автора. З огляду на загальну ситуацію раннього Середньовіччя це були цілком природні, вкрай поширені і абсолютно нормальні для людини того часу і того географічного регіону представлення світу та поведінки в ньому.

2). Не дивлячись на те, що в формальному сенсі Ісидор Севільський зазначив астрономію останньою серед усіх 7 потрібних тоді мистецтв, чи навчальних дисциплін та сфер знання освіченої людини, він все ж таки зміг доказово вивести її з лона інших наук та чітко відокремити астрономію від астрології та космології. Навіть з точки зору сучасності – це досягнення, а з огляду на догматичну добу Середніх віків – суцільний подвиг.

3). Не взираючи на навіть суттєві помилки й хибні уявлення про цілу низку астрономічних аспектів, Ісидор Севільський розглядав астрономію як універсальну для підняття рівня ерудиції та абсолютно практичну і вкрай потрібну дисципліну.

4). Ісидор Севільський зміг створити цілісну астрономічну картину на базі знань та уявлень, які були пануючими в західноєвропейському суспільстві початку VII ст. Звісно свої знання в галузі астрономії. Рівно як і інших наук Ісидор Севільський черпав у попередників, на твори чи навіть просто на імена котрих він постійно посилається. Втім, це не робить його твір хибним. Навпаки, саме він дає нам можливість за раз зрозуміти що знав і чим дихав в раннє Середньовіччя будь який представник тогочасної спільноти.

5). Цілком справедливо ми можемо стверджувати й те, що з його Титулу IV «Про астрономію», ця вкрай потрібна та перспективна зараз наука отримала базис та стартові умови для свого подальшого розвитку. Причому в цілій низці аспектів такі, які і в сучасну добу можуть бути використані практично.

А тому, підводячи загальний підсумок, ми цілком справедливо можемо оцінювати астрономічну кампеляцію Ісидора Севільського виключно позитивно, якщо не з суто наукової (стосовно астрономії звісно) а насамперед з суто суспільно-історичної точки зору.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Isidori Hispalensis Episcopi. Etymologiarum sive Originum. Liber III. DE MATHEMATICA. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/3*.html (дата звернення 15.11.2023 р.).
2. Isidori Hispalensis Episcopi. Etymologiarum sive Originum. Liber I. DE GRAMMATICA. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/1*.html (дата звернення 15.11.2023 р.).
3. Isidori Hispalensis Episcopi. Etymologiarum sive Originum. Liber II. DE RHETORICA ET DIALECTICA. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/2*.html (дата звернення 15.11.2023 р.).
4. Isidorus Hispalensis. Sententiae. Wikisource. URL: [https://la.wikisource.org/wiki/Sententiae_\(Isidorus_Hispalensis\)](https://la.wikisource.org/wiki/Sententiae_(Isidorus_Hispalensis)) (дата звернення 15.11.2023 р.).
5. Isidore of Seville, Chronicon (2004). English Translation. URL: https://www.tertullian.org/fathers/isidore_chronicon_01_trans.htm (дата звернення 15.11.2023 р.).
6. Saint Isidore of Seville's History of the Kings of the Goths, Vandals and Suevi. URL: <https://aymennjawad.org/24964/saint-isidore-of-seville-history-of-the-kings> (дата звернення 15.11.2023 р.).

Література

7. Бриндак І. Покровитель інтернету // "Жива вода". №4 2014 / Дрогобицька Духовна семінарія. URL: <http://dds.edu.ua/en/publications/publications/miscellaneous/1384-pokrpvytel-internetu-2015.html> (дата звернення 15.11.2023 р.).
8. Ісидор Севільський. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%86%D1%81%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (дата звернення 15.11.2023 р.).
9. Кризь темінь віків: педагогічні ідеї наставників Західної церкви (Боецій, Кассіодор, Григорій Великий, Симеон Метафраст, Ісидор Севільський, Алкуїн Йоркський): посібник для студентів вищих навчальних закладів / [вступна стаття і коментарі І.В. Цебрій]. – Полтава: ПНПУ, 2010. – Книга 1. – 126 с.
10. Латинська література // Українська Літературна Енциклопедія. — К., 1995. — Т. 3: К-Н. — С. 141.
11. Корощенко М.М., Хапов А.П., Буга А.О. Організація штурманської служби. Одеса: Інститут Військово-морських сил, 2018. 239 с.
12. Сайбеков М. Г. Освітні ідеї та християнське виховання в творчій спадщині Ісидора Севільського. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Полтава, 2020. 230 с.
13. Сайбеков М.Г. Уявлення Ісидора Севільського про зміст знань в контексті ранньосередньовічної освіти у Вестготській Іспанії (VI-VII ст. н.е.) // «Молодий вчений» • № 8.1 (48.1) • серпень, 2017 р. С. 64-67.
14. Собуцкий М. А. Історичні витoki синестетического світосприймання / Михайло Собуцкий // Магістеріум. Вип. 2. Літературознавчий студії / [ред. та упоряд. В. П. Моренец]. Київ, 1999. С. 31-36.

15. Стрикалюк Б. Ісидор Севільський – життя та діяльність (Покровитель Інтернету). URL: <https://tureligious.com.ua/isydor-sevil-s-ky-zhyttia-ta-diial-ni/> (дата звернення 15.11.2023 р.).
16. Святий Ісидор Севільський / Римо-католицька церква в Україні. URL: <https://rkc.org.ua/events/svyatyj-isydor-sevilskyj/> (дата звернення 15.11.2023 р.).
17. Barney S. A., Lewis W. J., Beach J. A., Berghof O., The Etymologies of Isidore of Seville. With the collaboration. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 475 p.
18. Isidore of Seville // [Encyclopædia Britannica](https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Isidore_of_Seville), 1911. [Volume 14](https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Isidore_of_Seville). P. 871. URL: https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Isidore_of_Seville (дата звернення 15.11.2023 р.).
19. Isidore of Seville. URL: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Isidore_of_Seville (дата звернення 15.11.2023 р.).
20. Isidore of Seville, St. URL: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/isidore-seville-st> (дата звернення 15.11.2023 р.).
21. Isidorus, archbp. of Seville // Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_Christian_Biography_and_Literature_to_the_End_of_the_Sixth_Century/Isidorus,_archbp._of_Seville (дата звернення 15.11.2023 р.).
22. O'Connor John B. St. Isidore of Seville // Catholic Encyclopedia (1913). URL: [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/St._Isidore_of_Seville](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/St._Isidore_of_Seville) (дата звернення 15.11.2023 р.).

23. St. Isidore of Sevilla. Spanish theologian. URL: <https://www.britannica.com/biography/Saint-Isidore-of-Sevilla> (дата звернення 15.11.2023 р.).
24. St. Isidore of Seville. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/08186a.htm> (дата звернення 15.11.2023 р.).